

Denktank

MONOGRAFIE

■ **Het Bush-debacle**

Enkele politiek incorrekte nuanceringen

Johan Van Overtveldt

monografie nr. 3
september 2004

Het Bush-debacle

Enkele politiek incorrecte nuanceringen

Johan Van Overtveldt

september 2004

Inhoudsopgave

INLEIDING	5
I. ECONOMISCH BELEID	11
a. Het fabuleuze decennium	11
b. De zeepbeleconomie	15
c. De Japanse nachtmerrie	18
d. Krugmans zelfverloochening	21
e. Samen sterk	24
f. De houdgreep van de 'gas guzzling'	26
g. Twee foute parcours	30
II. BUITENLANDS BELEID	33
a. De erfenis van Clinton-Gore	33
b. Afghaanse lessen	35
c. Irak in the vizier	40
d. Het MVW-wespennest	44
e. Wahhabisme aan de macht	47
f. De Truman-erfenis	51
g. 'Beurre' op het hoofd	54
h. Post-nasseriaanse frustratie	58
i. Het Algerije-syndroom	62
BESLUIT	64

INLEIDING

"Don't vote for Bush," zo riep onze landgenoot Jonas Geirnaert op het podium waar in de vroege lente van 2004 de prijsuitreiking van het Filmfestival van Cannes plaatsvond. De net afgestudeerde Geirnaert haalde met zijn anti-Bush-kreet veel meer de media dan met *Flatline*, zijn animatiekortfilm waarvoor hij in de mondaine Franse badplaats de Grote Prijs van de Jury kreeg. Zo droeg – weliswaar in de schaduw van *Fahrenheit 9/11*, het anti-Bush-epos waarmee Michael Moore uitgroeide tot de grote triomfator van deze festivaleditie – ook een Belg zijn steentje bij om in Cannes de Europese haat en verachting tegenover George W. Bush flink in de verf te zetten.

Er kan nauwelijks twijfel over bestaan dat een (zeer) grote meerderheid van de Europeanen – bij het ter perse gaan van deze monografie lagen Bush-Cheney en Kerry-Edwards zeer dicht bij elkaar in de Amerikaanse kiespeilingen – hoopt dat George W. Bush tijdens de volgende Amerikaanse presidentsverkiezingen de duimen zal moeten leggen voor zijn uitdager John Kerry. Eigenlijk maakt het voor de meeste Europeanen zelfs niet uit wie nu precies die tegenkandidaat is. Neen, het komt er vooral op aan dat die vermaledijde *cowboy* definitief wordt verbannen naar zijn ranch in Crawford, Texas. In de media kreeg George Bush jr. de voorbije vier jaar immers een imago mee dat samenvalt met al de negatieve kenmerken die wij, bewoners van het Oude en Wijze Continent, zo graag toedichten aan Amerikanen: arrogant, prekerig, materialistisch, bekrompen, militaristisch, dom – of in ieder geval blijk gevend van een ontstellend gebrek aan historisch besef, culturele verfijning en internationale inzichten. Om het met de woorden van Derk Jan Eppink te zeggen: "Wie VRT-programma's bekijkt, krijgt de volgende indruk van Amerikanen: domme dikkerds die graag een pistool op zak hebben, doodstraffen uitdelen (bij voorkeur aan zwarten) en seksueel gefrustreerd zijn"¹.

Wie een beetje politiek correct wil denken in Europa – en ook wel in de Verenigde

---

¹ Eppink, D.J., 2004, "De propaganda achter het anti-Amerikanisme", De Standaard, 27 augustus.

Staten – beschouwt vandaag de Amerikaanse president als het equivalent van de baarlijke duivel². *Bush-bashing* is méér dan *bon ton*; het lijkt wel de enig acceptabele wijze waarop over Bush jr. mag worden gepraat. De Bush-haat neemt zonder meer marcusiaanse vormen aan (refererend aan Herbert Marcuse (1898-1979), de Duits-Amerikaanse filosoof en socioloog die in de jaren zestig van de vorige eeuw "repressieve tolerantie" predikte³). In de marcusiaanse visie eindigde vrije meningsuiting daar waar ze in botsing kwam met het revolutionaire gedachtegoed van die tijd.

De eenzijdigheid van het debat over George Bush en zijn ploeg is merkwaardig. Wie durft te argumenteren dat er aan het beleid van president Bush misschien toch wel enkele positieve kenmerken kleven, krijgt onmiddellijk de typering 'rechts-reactionair' mee, of erger. Het *Bush-de-vuilbak-in*-kamp behandelt andersdenkenden ofwel agressief, ofwel meewarig (in de zin van: *hoe kan je nu zo dom zijn?*). Toch loont het de moeite om die agressiviteit en/of meewarigheid te trotseren en op zoek te gaan naar een beoordeling van het Bush-beleid die de simpele slagzinnen links laat liggen en wat meer oog heeft voor de feiten. Maar maak u in ieder geval geen zorgen: dit essay zal zeker niet verzanden in het andere uiterste, namelijk een goedkope lofrede op het economische beleid en de buitenlandse politiek van de Bush-administratie⁴.

De analyse die u hierna vindt, kwam enerzijds tot stand op basis van een grondige evaluatie van de verslaggeving over de Amerikaanse president en over de vele politieke, militaire en andersoortige veldslagen waarin hij de voorbije vier jaar verzeild is geraakt. Anderzijds baseerde ik me ook op de ervaring en kennis die ik de voorbije 25 jaar heb opgedaan tijdens mijn bezoeken aan de VS. In New York, Washington, Chicago, San Francisco, Boston en Atlanta voerde ik talloze

---

² Een typisch Amerikaans voorbeeld van deze karakterisering van George Bush is te vinden in het recente boek van de Amerikaanse senator Robert Byrd. Zie Byrd, R., 2004, *Losing America. Confronting a Reckless and Arrogant Presidency*, New York, Norton.

³ Marcuse, H., 1965, "Repressive Tolerance", in Wolff, R., Moore, B. & Marcuse, H., eds., *A Critique of Pure Tolerance*, Boston, Beacon Press.

⁴ Wie zich aan deze literatuur wil wagen, kan terecht bij, bijvoorbeeld, Frum, D., 2003, *The Right Man*, New York, Random House en van dezelfde auteur het artikel "Bush is the One", *National Review*, 5 april 2004.

gesprekken met politici, bedrijfsleiders, bankiers, financieel analisten, economen en andere academici. Zeker sinds de aanslagen van 11 september 2001 spitsten die gesprekken zich vaak toe op George W. Bush, zijn omgeving en zijn beleid.

Ik raakte ervan overtuigd dat we ons over de figuur van George W. Bush als politicus niet al te veel begoochelingen moeten maken. Bush heeft niet de intellectuele capaciteiten en ook niet de politieke visie van bijvoorbeeld Winston Churchill, Nelson Mandela of Michael Gorbatsjov⁵. Hoewel hij doordrongen is van een aantal conservatief-christelijke overtuigingen is George Bush in de eerste plaats het product van welbepaalde belangengroepen – in eerste instantie de olie-industrie – en een goed uitgekiende marketingstrategie⁶. Maar welke politicus is vandaag niet in de eerste, tweede én derde plaats een zorgvuldig geboetseerd product van de *marketing boys*? Ook de voorganger van Bush, Bill Clinton, was een voorbeeld van een marketingproduct. Maar hetzelfde geldt voor Silvio Berlusconi, Vladimir Poetin, Tony Blair, het nieuwe Franse *enfant terrible* Nicholas Sarkozy, onze eigenste SPA -*teletubbies* en – jawel hoor – Slangen-mens Guy Verhofstadt.

Nieuwe kloof, oude kloof

Ter afronding van deze inleiding nog dit: hoewel de gespannen verhoudingen tussen de Verenigde Staten en Europa (of toch minstens belangrijke landen binnen de Europese ruimte) de jongste tijd zijn toegespitst op de huidige bewoner van het Witte Huis, gaat er een lange geschiedenis aan vooraf. Eigenlijk gaat die zelfs

---

⁵ Toch moet misschien, ondanks enkele lachwekkende versprekingen, niet al te denigrerend worden gedaan over George W. Bush als politicus. Dit is alvast de stelling die Ivo Daalder en James Lindsay van het Brookings Institution ontwikkelen in hun hoog aangeslagen analyse van Bush' buitenlands beleid: "In tegenstelling tot de verwachting dat hij de marionet van zijn meer ervaren ministers zou zijn, domineerde George W. Bush deze ervaren ministers". Daalder, I. & Lindsay, J., 2003, *America Unbound. The Bush Revolution in Foreign Policy*, Washington, Brookings Institution Press, p. 74.

⁶ Over deze strategie en de man daarachter, Karl Rove, zie Dubose, L., Reid, J. & Cannon, C., 2003, *Boy Genius. Karl Rove, the Brains Behind the Remarkable Political Triumph of George W. Bush*, New York, Public Affairs.

terug tot de oprichting van de nieuwe staat aan de andere kant van de Atlantische Oceaan en dus de figuur van George Washington⁷. Hoewel de eerste generaties migranten in de VS in hoge mate uit Europa kwamen, hoewel de Amerikanen de Europese democratieën ter hulp zijn gekomen tijdens zowel de Eerste als de Tweede Wereldoorlog, en hoewel we samen lid zijn van de Navo, hebben de Amerikanen altijd gemengde gevoelens gekoesterd tegenover Europa, ook al kwamen die gevoelens niet altijd even expliciet aan de oppervlakte. George Washington, de eerste president van de VS, liet er op het einde van de achttiende eeuw al geen twijfel over bestaan: "Europa streeft een aantal objectieven na die ons maar matig of helemaal niet ter harte kunnen gaan. Europa zal zich voortdurend geconfronteerd zien met problemen waar wij ten gronde niets mee te maken hebben"⁸. De voorbije twee eeuwen keken de Amerikanen dan ook met argwaan naar het Oude Continent, dat hen de ene keer te sluw en geslepen, de andere keer te laf of te zelfingenomen overkomt. Sinds de implosie van het sovjetrijk neemt in de VS het gevoel toe dat de Europeanen op defensiegebied nu maar eens eindelijk op eigen benen moeten leren staan.

Maar ook omgekeerd heerst er wantrouwen: de Europeanen dichten de Amerikanen al decennia een aantal kenmerken toe die we enkele paragrafen hoger al op een rijtje hebben gezet⁹. De jongste jaren is daar onmiskenbaar een flinke geut frustratie bijgekomen, al doen vooral de Europese leiders erg hun best om dit wrange gevoel niet naar de oppervlakte te laten komen. In de bipolaire

---

⁷ Over de relatie tussen de VS en Europa bestaat een massa literatuur. Ook anno 2004 is een van de meest genietbare én meest relevante analyses terzake die van Alexis de Tocqueville, de Franse aristocraat die in de loop van de jaren 1830 naar Amerika trok en zijn beschouwingen over het Nieuwe Continent uitgebreid op papier zette. Zie hieromtrent vooral Pierson, G.W., 1969, *Tocqueville and Beaumont in America*, Gloucester, Peter Smith. Voor meer recente literatuur, zie bijvoorbeeld Kupchan, C., 2002, *The End of the American Era*, New York, Random House (vooral hoofdstuk 4); of, voor een analyse gesitueerd in een wereldwijd kader van machtsverhoudingen, Mearsheimer, J.J., 2001, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York, W.W. Norton. Boeiend en actueel is ook de discussie tussen Philip Gordon, de directeur van het Centre on the United States and Europe van het Brookings Institution, en de Brit Timothy Garton Ash in het magazine *Prospect* van juli 2004.

⁸ George Washington zoals geciteerd in Daalder, I. & Lindsay, J., 2003, *op cit.*, p. 3.

⁹ Een korte maar schitterende typering van de historiek van Europese afkeer ten aanzien van de VS en de Amerikanen is te vinden in Schama, S., 2003, "The Unloved American. Two Centuries of Alienating Europe", *The New Yorker*, 10 maart.

wereld van de Koude Oorlog kon Europa de Amerikanen voortdurend onder druk houden door zelfs nog maar te suggereren dat de banden met het sovjetblok wel eens zouden kunnen worden aangehaald. Die vlieger gaat nu al meer dan tien jaar niet meer op en het feit dat de Amerikanen zich nu minder makkelijk plooiën naar Europese desiderata vertaalt zich in Europees gemor over een meer 'eigengereid' en opnieuw 'unilateraal' denkend en handelend Amerika. Deze klachten hebben uiteraard ook veel te maken met het feit dat de militaire balans tussen Europa en de VS zo massaal in het voordeel van de Amerikanen overhelst dat die laatsten, wanneer het echt over machtspolitiek gaat, het niet meer de moeite vinden om nog veel aandacht te schenken aan de Europese verlangens¹⁰. Europa wil echter nog nadrukkelijk zijn zeg doen in de wereldwijde politiek en dus leidt dit onevenwicht tot frustratie. De bewering dat Europa niet langer aan machtspolitiek wil doen, is vooral ingegeven door het feit dat ons continent over nog maar weinig *echte* macht beschikt.

Onze eigenste eerste minister, Guy Verhofstadt, heeft al vaak verklaard dat Europa zijn defensie weer in eigen handen moet nemen. Die ideeën missen echter geloofwaardigheid. Door de aanstormende vergrijzingsgolf, de aanzienlijke begrotingstekorten en/of hoge staatsschuld in de Europese landen én de maatschappelijk nagenoeg onaanvaardbare optie om serieus te besparen in de sociale uitgaven – zeker als de op die manier vrijgemaakte fondsen naar defensie zouden gaan – is het een mysterie waar Verhofstadt en de andere propagandisten van het nieuwe defensiebeleid de miljarden euro's zouden halen die nodig zijn om Europa op defensievlak weer in de buurt van de VS te brengen.

De groeiende kloof tussen de VS en Europa in het post-Koude Oorlog-tijdperk bleek maar al te duidelijk tijdens de crisis in Bosnië en Kosovo. Zeer tegen hun zin – want de Balkan is voor de VS een ver-van-mijn-bed-show – snelden de Amerikanen ter hulp om nog grotere drama's in die twee gebieden te voorkomen toen duidelijk werd dat Europa de zaken niet onder controle zou krijgen. Voor vele Amerikanen, en zeker voor degenen binnen de Bush-administratie, illustreren de gebeurtenissen in Bosnië en Kosovo duidelijk de hypocriete houding van

---

¹⁰ Zie in dit verband de argumentatie in Kagan, R., 2003, *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*, New York, Knopf.

Europa. In die twee gevallen, zo luidt het in de VS, vond Europa het niet nodig om expliciet de goedkeuring van de Verenigde Naties te hebben om naar de wapens te grijpen. In het geval van Irak kon er volgens Europa – en dan gaat het vooral om Frankrijk, Duitsland en België – *niets* gebeuren zonder een expliciete VN-goedkeuring. In Bosnië en Kosovo maakten de Amerikanen er geen punt van om de meubelen te komen redden. Tijdens de Irak-crisis weigerden de Europeanen ook maar één vinger uit te steken, onder het mom dat de Amerikanen hun eigen problemen maar moesten oplossen. Zondermeer een hypocriete houding van Europa. Maar ook de moslimwereld neemt tegenover de Amerikanen vaak een hypocriete houding aan: in Bosnië en Kosovo zou zonder de hulp van de Amerikanen de genocide op de moslims nog veel grotere vormen hebben aangenomen.

De 'natuurlijke' alliantie tussen de VS en Europa waar vaak van uitgegaan wordt¹¹ – vooral door zij die hun gezichtsveld beperken tot de periode na de Tweede Wereldoorlog – stoelt op een tamelijk fragiele historische basis. De grote onenigheid over het beleid van George W. Bush vormt helemaal geen breuk met het harmonieuze Amerikaans-Europese verleden. Integendeel, het is niet meer dan een voortzetting van de felle ruzies tussen de Oude en de Nieuwe Wereld, ruzies die er altijd zijn geweest.

Deze monografie over George W. Bush en het beleid van zijn administratie spitst zich toe op de economische politiek en het buitenlandse beleid. Als opwarmertje gaan we eerst na welke erfenis Bill Clinton aan zijn opvolger naliet.

---

¹¹ Zie bijvoorbeeld Cohen-Tanugi, L., 2003, *An Alliance at Risk. The United States and Europe since September 11*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press.

I. ECONOMISCH BELEID

In het tweede gedeelte van deze monografie gaan we uitgebreid in op die aspecten van het buitenlands beleid – in de brede zin van het woord – die door de *Bush-bashers* zwaar onder vuur werden genomen. Een van de argumenten daarin zal zijn dat George W. Bush voor diverse onderdelen van dat buitenlandbeleid van zijn voorganger een erfenis kreeg die het Clinton-team minstens mee verantwoordelijk maakt voor veel verwijten die Bush in de maanden en jaren die volgden op zijn eedaflegging naar het hoofd geslingerd kreeg. Hoewel Bush van diezelfde Clinton-administratie een economie erfde die begin 2001 aan een forse groeivertraging bezig was, kon de nieuwbakken president hier bezwaarlijk met een beschuldigende vinger in de richting van zijn voorganger wijzen.

I.a. Het fabuleuze decennium

Het Clinton-regnum in de Verenigde Staten (1993–2000) viel grotendeels samen met wat sommige economen intussen kerstenden als "het fabuleuze decennium"¹². In de loop van de jaren negentig van de vorige eeuw kende de Amerikaanse economie de langste periode van ononderbroken economische expansie sinds de metingen daarover van start gingen: tien jaar, tussen maart 1991 en maart 2001¹³. Zowel op het gebied van economische groei als toename van de tewerkstelling liet de VS de andere geïndustrialiseerde blokken duidelijk achter zich (zie tabel 1). Ook de arbeidsproductiviteit in de privé-sector schoot in de VS krachtig omhoog. Nadat de VS tijdens de periode 1975–1990 stelselmatig Japan en de Europese Unie moest laten voorgaan, steeg de productiviteit er tussen 1991 en 2003 met gemiddeld 2,3% per jaar, bijna het dubbele van het Europese en Japanse cijfer. Vooral na 1996 diepte de VS de kloof met het eurogebied en

---

¹² Blinder, A. & Yellen, A., 2001, *The Fabulous Decade*, New York, The Century Foundation Press. Blinder en Yellen zijn gerespecteerde academici die in de loop van de jaren negentig nadrukkelijk in de beleidssfeer werkten. Alan Blinder behoorde tot de eerste Council of Economic Advisors van president Clinton en was van 1994 tot begin 1996 vice-voorzitter van de Amerikaanse centrale bank, de Federal Reserve Board (Fed). Janet Yellen zetelde in het directiecomité van de Fed (1994–1997) en fungeerde ook als voorzitter van de Council of Economic Advisors.

¹³ Volgens de gegevens van het National Bureau of Economic Research (NBER).

Japan verder uit (zie tabel 2), iets wat de Amerikanen vooral te danken hadden aan technologische innovaties – vooral in de informatie- en communicatietechnologie (ICT) en vernieuwingen in de arbeids- en werkorganisatie¹⁴. In zowat alle rangschikkingen betreffende concurrentiekracht stoomde de Amerikaanse economie weer naar de eerste plaats.

Tabel 1: Economische groei, tewerkstelling en BBP per capita (1)

		<u>1986-95</u>	<u>1996-2004</u>
<u>Economische groei</u> (2) VS		2,9	3,5
	Eurozone	2,4	2,2
	Japan	3,1	1,5
<u>Tewerkstelling</u>	VS	1,5	1,3
	Eurozone	1,3	1,0
	Japan	1,1	- 0,2
<u>BBP per capita</u>	VS	1,7	2,4
	Eurozone	2,1	1,8
	Japan	2,8	1,3

Bron : IMF, World Economic Outlook, april 2004.

(1) Alle cijfers zijn gemiddelde jaarlijkse veranderingspercentages over de beschouwde periode.

(2) Gemeten aan de hand van de verandering in het reële bruto binnenlands product (BBP).

Tabel 2: Productiviteit (1)

	<u>1991-2003</u>	<u>1991-96</u>	<u>1997-2003</u>
Verenigde Staten	2,3	1,6	2,7
Eurozone	1,4	1,9	0,8
Japan	1,3	1,2	1,3

Bron: Oeso, Economic Outlook, juli 2004.

(1) De arbeidsproductiviteit in de privé-sector.

---

¹⁴ Omtrent dit laatste, al te vaak vergeten aspect van de Amerikaanse *productivity boom*, zie Black, S. & Lynch, L., 2004, "What's Driving The New Economy: The Benefits of Workplace Innovation", Economic Journal, februari.

Wat bruto binnenlands product (BBP) per capita betreft – de meest gangbare maatstaf voor de gemiddelde welvaart die een land bereikt – werd de kloof tussen enerzijds de VS en anderzijds Japan en de eurozone opnieuw groter. Nochtans hadden zowel Japan als Europa in de decennia daarvoor geleidelijk de VS kunnen inhalen (zie tabel 1). De welvaartsaanwas maakte dat zelfs de relatieve verarming van de laagste inkomstrekkers tot staan kon worden gebracht. De continue economische groei zorgde er tegelijk voor dat de belastingontvangsten rijkelijk binnenstroomden. Samen met het vredesdividend dat ontstond na de implosie van de Sovjet-Unie en het einde van de Koude Oorlog – de Amerikaanse militaire uitgaven liepen terug van gemiddeld 7% van het BBP tijdens die Koude Oorlog tot 3,5% van het BBP bij het begin van de 21ste eeuw – leidde een politieke patstelling betreffende het Amerikaanse begrotingsbeleid tegen het einde van het laatste decennium van de 20ste eeuw tot begrotingsoverschotten in de VS¹⁵. Die politieke patstelling werd veroorzaakt doordat de democratische president Clinton zich geconfronteerd zag met een door de republikeinen gecontroleerd Congres. Clinton stelde zijn veto tegen de belastingverlagingen die het republikeinse Congres wilde doorvoeren, waarna dit Congres op zijn beurt compleet ging dwarsliggen voor de uitgavenverhogingen die de Clinton-administratie wenste.

De jaren zeventig en tachtig waren voor de VS alleen maar *gloom and doom*. Het zag er toen zelfs naar uit dat de Amerikanen op economisch vlak alleen nog maar zouden achteruitgaan, vooral in vergelijking met het toen superieur geachte Japan¹⁶. Maar in de jaren negentig werd Amerika weer de absolute toonaangever onder de geïndustrialiseerde landen. Niets illustreert die herwonnen dominantie beter dan de wereldwijde top-500 van de ondernemingen, gerangschikt volgens marktkapitalisatie (de waarde van de ondernemingen, op basis van hun aandelenkoers). Niet alleen bezetten begin 2004 Amerikaanse bedrijven de eerste

---

¹⁵ Het begrotingssaldo van de totale overheid in de VS kende over de periode 1996-2003 een ronduit spectaculair verloop: van een deficit gelijk aan 2,2% van het BBP in 1996 ging het over een licht surplus in 1998 (+ 0,4%) naar een stevig overschot in 2000 (+1,6%). Onder Bush ging het dan in ijtempo naar een tekort gelijk aan 4,9% van het BBP in 2003. Cijfers uit de World Economic Outlook (april 2004) van het IMF.

¹⁶ Voor een boek typerend voor de angst voor Japan, zie Crighton, M., 1992, *Rising Sun*, New York, Knopf.

acht plaatsen (in volgorde: General Electric, Microsoft, Exxon-Mobil, Pfizer, Citigroup, Wal Mart, American International Group en Intel), binnen de toptwintig staan niet minder dan vijftien Amerikaanse multinationals¹⁷. Zelfs als we ermee rekening houden dat op het moment dat deze top-500 werd opgesteld, de Amerikaanse aandelenbeurzen nog altijd behoorlijk overgewaardeerd stonden, blijft dit een indrukwekkende prestatie. Zeker als je weet dat de dollar toen relatief laag stond, wat de Amerikaanse bedrijven in zo'n internationale rangschikking dan weer benadeelt.

In de jaren negentig zorgde de sterke dollar ervoor dat ook de rest van de wereld mee kon genieten van de machtige Amerikaanse groeimachine. De Amerikaanse groeiimpulsen speelden trouwens een belangrijke rol bij het indijken van een reeks zware financiële crises die de wereldeconomie tijdens het laatste decennium van de vorige eeuw schokten (u herinnert zich ongetwijfeld nog de Aziatische crisis van 1997-98). Berekeningen van Stephen Roach, de hoofdeconoom van de zakenbank Morgan Stanley, wezen uit dat de Amerikaanse economie in de tweede helft van de jaren negentig bij momenten verantwoordelijk was voor ruim 60% van de totale groei in de wereldeconomie.

Dat de Amerikaanse economie fungeert als motor voor de wereldeconomie brengt ons opnieuw bij de hypocritische houding van Europa tegenover de VS – en vooral tegenover president George W. Bush. De voorbije twintig jaar kon de Europese economie nog maar moeilijk een eigen groeidynamiek ontwikkelen. De economische expansie in Europa hangt almaar meer af van groeiimpulsen uit de rest van de wereld en vooral uit de Verenigde Staten. Europese beleidsverantwoordelijken toonden zelden de intellectuele eerlijkheid om die naakte realiteit ook openbaar te onderschrijven. Tegelijk schrikken diezelfde beleidsverantwoordelijken er niet voor terug om verwijtend uit te halen naar de VS zodra de Europese economie niet goed meer presteert. Ze verwijzen dan bijvoorbeeld naar de "te lage dollarkoers" of "het onverantwoorde Amerikaanse begrotingsbeleid". Die Europese schizofrenie wekte heel wat animositeit op in Washington, ook ten tijde van de Clinton-administratie.

---

¹⁷ Gegevens gepubliceerd in de Financial Times van 27 mei 2004.

I.b. De zeepbeleconomie

Het Amerikaanse economische hemelfirmament was tijdens het laatste decennium van de twintigste eeuw in ieder geval niet volkomen wolkenvrij. Parallel met de stevige economische vooruitgang in de VS ontstond er ook een speculatieve zeepbel in het financieel-economische systeem. Vastgoed werd opeens veel duurder, maar vooral de aandelenbeurzen schoten spectaculair de hoogte in. De algemene beursindex Dow Jones Industrial Average ging van niet eens 4000 punten begin 1996 naar net geen 12.000 punten begin 2000. De index van de technologiebeurs Nasdaq begon 1996 op 1000 en flitste tegen begin 2000 naar ruim 5000 punten. Amerikaanse gezinnen en bedrijven ontleenden zoveel ze konden om toch maar niets van het feest te moeten missen. Zo steeg de schuldgraad van de Amerikaanse gezinnen (het geheel van de aangegane schulden als percentage van het beschikbare jaarinkomen) van 87% in 1992 naar 119% in 2003¹⁸. Ook buitenlanders zagen het feestje zitten en versastten massaal kapitalen naar de VS, met als gevolg een hoge dollarnotering op de internationale wisselmarkten en een oplopend tekort op de lopende rekening van de Amerikaanse betalingsbalans (meteen het spiegelbeeld van de kapitaalimport van de VS). Het rijkste land van de wereld kreeg de status van land met de grootste buitenlandse schuld van de hele wereld¹⁹.

In hoeverre de autoriteiten in Washington mee verantwoordelijk waren voor de *bubbel* – en zo ja, in welke mate – weten we tot op vandaag nog altijd niet. Het staat buiten kijf dat de Clinton-administratie maatregelen had kunnen nemen om de gezinnen meer te doen sparen en de kredietopname af te remmen. Maar al bij al heerst er een consensus dat Bill Clinton en zijn ploeg niet veel verweten kan worden op het gebied van de speculatieve zeepbel in de Amerikaanse economie.

---

¹⁸ Hier dient evenwel aan toegevoegd dat ook de bezittingen van de Amerikaanse gezinnen fors opliepen, namelijk van 569% van het beschikbaar inkomen in 1992 naar 660% in 2003. De netto-rijkdom, namelijk het geheel van de bezittingen verminderd met het geheel van de schulden, nam dan ook toe van 482% naar 541%. Vele analisten wijzen er echter op dat de bezittingscijfers naar boven toe fel scheefgetrokken worden, vooral door de aanhoudende overwaarderingen van aandelen en immobiëlen. Alle cijfers komen uit de Economic Outlook (juli 2004) van de Oeso.

¹⁹ Het grote verschil tussen de VS en andere landen met grote buitenlandse schulden is dat de Amerikanen die buitenlandse schuld kunnen aangaan in hun eigen munt, de op wereldvlak nog altijd oppermachtige dollar.

Iets wat niet kan worden gezegd van de Amerikaanse monetaire autoriteiten. De Amerikaanse centrale bank (Federal Reserve Board, kortweg Fed) groeide onder de leiding van zijn charismatische voorzitter Alan Greenspan uit tot dé spelbepalende overheidsinstelling voor de financiën en de economie in de Verenigde Staten (en bijgevolg ook in de rest van de wereld). Heel wat commentatoren dichtten Alan Greenspan in die periode zelfs goddelijke kracht toe op macro-economisch en monetair vlak.

Had de machtige en invloedrijke Fed-voorzitter de *bubbel* dan niet tijdig kunnen ontlichten? Sommigen – laten we ze maar de *Fed-fans* noemen – argumenteren dat de centrale bank een correcte koers heeft gevaren, aangezien er in de jaren negentig een lage en stabiele inflatie in de VS was, en een bijna volledige tewerkstelling. Anderen – de *Fed-bashers* – doen dat argument dan weer af als "onzin". Volgens hen bleef de inflatie, als je die meet aan de hand van de klassieke indices van consumptie- en groothandelsprijzen, inderdaad aan de lage kant. Maar de (te) lage rentevoeten en de (te) hoge kredietcreatie zorgden voor een inflatoire druk, de zogenaamde *asset inflation*. Ze hebben het dan over de prijsstijgingen van activa zoals aandelen en immobiliën.

Hoewel we hier onmogelijk de diverse argumenten exhaustief kunnen bespreken, lijkt het ons toch wel de moeite om drie elementen aan te geven die de balans eerder in de richting van de Fed-critici doen overhellen²⁰.

Ten eerste was het beleid van de Fed tijdens het laatste decennium van de 20ste eeuw *myoop*. Zodra er spanningen waren op de geld- en kapitaalmarkten en/of problemen met de economische groei, versoepelde de Fed het monetaire beleid. Waren er indicaties van financiële en/of economische oververhitting, dan opteerde de Amerikaanse centrale bank voor een ingehouden restrictie in de monetaire omkadering. Op de financiële markten ontstond daardoor het gevoel dat het feestje kon blijven duren: "de Fed zou er wel voor zorgen dat de *party bowl* goed gevuld bleef met lekkers".

---

²⁰ Omtrent de vrij fundamentele vraag of en zo ja in welke mate centrale banken bij hun beleidsuitstippeling rekening moeten houden met *asset inflation*, zie Cecchetti, S., Genberg, H., Lipsky, J. & Wadhvani, S., 2000, *Asset Prices and Central Bank Policy*, International Center for Monetary and Banking Studies, Oxford, Information Press.

Ten tweede hebben de Fed-fans een punt als ze zeggen dat de Amerikaanse centrale bank de speculatie nooit had kunnen doorbreken met hogere rentevoeten. Er zouden zo'n hoge rentevoeten nodig geweest zijn dat wellicht de hele economie in een recessie zou zijn terechtgekomen. Ze vergeten echter dat de Fed ook tot zogenaamde *kwantitatieve kredietrestricties* had kunnen overgaan. Ik verwijs naar het ontlenen op basis van aandelen in pand. Als de Fed het percentage dat burgers op die manier hadden kunnen ontlenen had teruggeschroefd (80% van de aandelenwaarde in plaats van 100%, bijvoorbeeld), zou de speculatieve dynamiek een stuk wind uit de zeilen zijn genomen. Kwatongen in New York en Washington stellen dat Greenspan zich altijd tegen dergelijke ingrepen heeft verzet omdat die te diep zouden snijden in de omzet- en winstopportunities van zijn (vele) vrienden op en rond Wall Street.

Ten derde staat het buiten kijf dat de Fed, en vooral haar verafgode voorzitter, enkele keren zwaar uit de bocht gingen. Zo sprak Alan Greenspan in december 1996 nog expliciet over "*irrational exuberance*" toen hij had over de ontwikkelingen op de aandelenbeurzen. Enkele maanden later begon Greenspan, weliswaar in de *speak* die zo eigen is aan centrale bankiers²¹, zijn woorden op te eten. Op het einde van de jaren negentig interpreteerde Greenspan het *new economy*-fenomeen meer en meer als "een nieuwe economische ordening waarin de productiviteitstoename *structureel* veel hoger ligt dan men in de voorgaande decennia in de VS gewend was". Voortbordurend op die logica gingen er stemmen op die argumenteerden dat de aandelenbeurzen veel minder of zelfs helemaal niet overgewaardeerd waren²². De Dow Jones- en Nasdaq-beursindexen stonden begin 1996 op respectievelijk 4000 en 1000 punten. Begin 2000 gingen zij boven de 11.500 en 5000.

---

²¹ Tot de favoriete uitspraken van Greenspan behoren "*Since I've become a central banker, I've learned to mumble with great incoherence. If I seem unduly clear to you, you must have misunderstood what I said to you*" of "*I know you believe you understand what you think I said, but I am not sure you realize that what you heard is not what I meant*". Citaten overgenomen uit Beckner, S., 1996, *Back from the Brink. The Greenspan Years*, New York, John Wiley & Sons, p. 16.

²² Volgens de meeste extreme versie van dit nieuwe denken zou de Dow Jones-index in de nabije toekomst zelfs naar 36.000 gaan. Zie Glassman, J. & Hassett, K., 1999, *Dow 36 000*, New York, Times Books.

I.c. De Japanse nachtmerrie

In maart 2000 ontplofte de Amerikaanse zeepbel. Beleggers, consumenten en investeerders pasten onvermijdelijk hun gedrag aan. Maar ook de verwachtingspatronen werden meteen bijgesteld: het zag er toen naar uit dat de Amerikaanse economie een stevige groeivertraging tegemoet ging. Uiteindelijk, zo bleek later uit de gegevens van het National Bureau of Economic Research (NBER), piekte de Amerikaanse economie in maart 2001. Op 11 september 2001 kreeg Amerika er nog een klap bij, wat bij de beleidsmakers in Washington²³ voor heel wat paniek zorgde. Vooral de vrees dat de VS zou worden ondergedompeld in een Japans scenario zorgde voor intens crisisberaad.

Het sleutelwoord daarbij was *deflatie*, een volgehouden daling van het algemene prijsniveau in de economie. Deflatie treedt meestal op als gevolg van een sterke terugval van de algemene vraag in de economie. In de jaren dertig van de vorige eeuw had de VS aan den lijve ondervonden tot welke dramatische sociale, economische en politieke ontwrichtingen een deflatie kon leiden. De ervaring van Japan leerde dat ook een halve eeuw later zulk een negatieve spiraal, zij het in minder dramatische vormen, nog altijd tot de mogelijkheden behoorde.

Net zoals de VS op het einde van de twintigste eeuw kreeg de Japanse economie in de loop van de jaren tachtig het uitzicht van een zeepbeleeconomie. Onder impuls van een explosieve groei van de kredietverlening rezen de immobiliënprijzen de pan uit, terwijl de aandelenkoersen niveaus bereikten die geen enkele realistische band met de huidige en toekomstige winstgevendheid van de ondernemingen meer vertoonden. De Nikkei-beursindex knalde van iets boven de 10.000 punten begin 1985 naar bijna 40.000 punten eind 1989. Maar zoals met alle zeepbellen het geval is, barstte ook de Japanse bubbel. Na het uiteenspatten van het Japanse 'economische wonder' raakte het Japanse financieel-economische systeem in de ban van de deflatieverwachtingen. Typisch voor diep ingewortelde deflatieverwachtingen is dat zowel consumptie- als investeringsuitgaven zoveel mogelijk worden uitgesteld omdat men ervan uitgaat dat de bestedingskost morgen lager zal liggen. Bijgevolg ontstond in Japan een zelfvoedende deflatiespiraal.

---

²³ Bevestigd aan de auteur door, onder meer, medewerkers van de Fed in Washington en New York en door stafleden van de presidentiële Council of Economic Advisors.

Onderzoekers – onder meer van het Internationaal Monetair Fonds – hebben later vastgesteld dat de Bank of Japan nagenoeg altijd te laat kwam met monetaire maatregelen (renteverlagingen, liquiditeitsverruimende ingrepen, het saneren van de noodlijdende Japanse financiële sector). Bovendien diende ze de noodzakelijke medicijnen telkens in te geringe doses toe²⁴. Op budgettaire vlak koos de Japanse regering voor toenemende deficits: van een licht overschot in 1992 evolueerde de Japanse begroting volgens de Oeso-cijfers naar een deficit van 8% van het BBP in 2003. De tekorten werden echter niet veroorzaakt door belastingverlagingen, maar wel door een lawine van openbare werken die plaatsvonden in een gecorrumpeerd kader. Overheidsinvesteringen waren niet meer dan reddingsboeien die door de politieke elite werden uitgeworpen naar zakenvrienden die in de problemen zaten. Bovendien voerden de Japanse autoriteiten, uit schrik voor de fors oplopende staatsschuld²⁵, ook nog eens op de slechtst denkbare momenten belastingverhogingen door. Zo nekte bijvoorbeeld in het voorjaar van 1997 een belastingverhoging een veelbelovend herstel van de Japanse economie.

In Washington toonden ze zeker na 11 september 2001 méér dan gewone belangstelling voor het Japanse wedervaren op het gebied van post-bubble macro-economisch management. In een van zijn eerste belangrijke toespraken als nieuwe directeur van de Fed legde Princeton University-econoom Ben Bernanke de vinger op de wonde. Over het thema deflatie zei hij het volgende: "De beste manier om moeilijkheden te vermijden, is ervoor zorgen dat we niet in moeilijkheden komen". En hoe konden de Amerikanen die moeilijkheden vermijden? Bernanke: "Door de algemene vraag in de economie te ondersteunen via de monetaire en budgettaire politiek"²⁶. De Fed en de regering-Bush waren op dat moment al Bernankes

---

²⁴ Ahearne, A., Gagnon, J., Haltmaier, J. & Kamin, S., 2002, "Preventing Deflation : Lessons from Japan's Experience in the 1990s", Washington, IMF, International Finance Discussion Papers, no. 729, June.

²⁵ Volgens de Oeso-gegevens escaleerde de brutoschuld van de Japanse overheid van 65% van het BBP in 1991 naar 157% in 2003. De nettoschuld bevindt zich in Japan echter op een veel lager niveau en liep tussen diezelfde twee jaren op van 13% van het BBP naar 79%. Ter vergelijking: de Belgische bruto- en nettoschuld lag in 2003 op 105% respectievelijk 94% van het BBP.

²⁶ Bernanke, B., 2002, "Deflation: Making Sure 'It' Doesn't Happen Here", speech gehouden op 21 november 2002 voor de National Economists Club, Washington, p. 3 (speech beschikbaar op de website van de Fed).

advies aan het uitvoeren. In 2001 haalde de Fed haar basisrentevoet omlaag van 6,50% naar 1,75%. Tegen midden 2003 stond de basisrente zelfs op 1%, een tarief dat tot begin juli 2004 overeind bleef.

Ook de nieuwbakken regering-Bush trok alle budgettaire registers open. Ging het hier om een weloverwogen antideflatiebeleid? Of was het voor Bush een manier om na de paniek van 11 september 2001 toch nog zijn verkiezingsbeloftes te realiseren. Het antwoord hierop kennen we niet. Maar feit is dat de algemene vraag in de Amerikaanse economie als gevolg van het snel en sterk oplopende begrotingsdeficit een forse duw in de rug kreeg. Van een overschot aan 1,6% van het BBP in 2000 ging het naar een deficit van 4,9% in 2003. In dollar van 2003 komt deze omslag neer op een extra vraaginjection in de Amerikaanse economie van afgerond 700 miljard dollar. Een vaak over het hoofd gezien aspect hierbij is dat het deficit lang niet alleen ontstond als gevolg van de belastingverlagingen²⁷ en van de inspanningen ten gevolge van de strijd tegen het terrorisme en de oorlogen in Afghanistan en Irak. Volgens de gegevens van het Congressional Budget Office groeiden tijdens de regeerperiode van Bush jr. de totale uitgaven met 29%. De uitgaven die niet aan defensie of veiligheid gelieerd waren, namen zelfs met 39% toe. Grote slokkoppen waren onderwijs en sociale zekerheid. Geen wonder dat het conservatieve Cato Institute George W. Bush de koosnaam '*mother of all big spenders*' toebedeelde²⁸. Al willen we ook hier erop wijzen dat George Bush van de Clinton-administratie onrealistische budgetprognoses erfde²⁹.

---

²⁷ De Bush-*tax cuts* grepen plaats in twee fasen. In 2001 werd een graduele vermindering geïntroduceerd van de personenbelasting en van de immobielbelasting (die uiteindelijk helemaal uitdooft). Tegelijk werden in 2001 een hele batterij belastingsubsidies ingevoerd. De belastingingrepen van 2003 introduceerden verdere verlagingen in de personenbelasting en verminderingen van de belastingen op dividenden en kapitaalwinsten. Voor een bondig overzicht van de Bush-*tax cuts*, zie Bartlett, B., 2004, "Explaining the Bush Tax Cuts", Commentary, juni.

²⁸ de Ruy, V., 2004, "The Republican Spending Explosion", Washington, Cato Institute, Briefing Papers, no. 87, p. 3.

I.d. Krugmans zelfverloochening

Ondanks de zware schokken die het systeem in het begin van de 21ste eeuw onderging³⁰, klom de Amerikaanse economie zeer snel uit de recessie. Volgens het NBER duurde die niet langer dan enkele maanden: van april 2001 tot november 2001³¹. Over heel 2001 resulteerde dit in een minimale groei van 0,5%. Maar in de drie daaropvolgende jaren hernam de groei stevig: van 2,2% in 2002 over 3,1% in 2003 naar 4,5% dit jaar. De inflatie zakte op jaarbasis wel van 2,4% in 2001 naar 1,5% in 2002, maar bleef vervolgens in die zone hangen.

Van een herhaling in de VS van het zo gevreesde Japanse scenario kwam dus niets in huis. Toch kregen de autoriteiten maar weinig applaus. Terwijl Alan Greenspan en de Fed redelijk tot intens werden bewierookt in analyses en perscommentaren, kreeg de Bush-administratie tonnen kritiek over zich heen gekieperd. Een van de meest agressieve critici van het Amerikaanse economische beleid, en van de Bush-politiek over het algemeen, was en is Paul Krugman. In zijn wekelijkse column in de New York Times hakte deze briljante en welbespraakte econoom van Princeton University keer op keer genadeloos in op George W. Bush³². Vooral het budgettaire beleid en meer bepaald de belastingverlagingen die de president doorvoerde, lagen steevast onder vuur.

---

²⁹ Tussen de prognose van januari 2001 voor het begrotingssaldo van 2003 en die van maart 2003 voor datzelfde begrotingssaldo van 2003 gaapt een verschil van 600 miljard dollar, namelijk van een overschot van 380 miljard dollar naar een deficit van 220 miljard. Uit de gegevens beschikbaar op de website van het Congressional Budget Office (CBO) blijkt dat deze geweldige omslag voor 20% voor rekening komt van de Bush-belastingverlagingen, voor eveneens 20% van de verhoogde uitgaven en voor 15% van de lagere economische groei. Veruit de belangrijkste factor is echter wat het CBO omschrijft als "technische redenen" die ruim één derde van de omslag van 600 miljard dollar uitleggen. Bij nader toezien gaat het dan vooral om onrealistische inkomstverwachtingen ingeschreven door de uitgaande Clinton-administratie.

³⁰ Hier mag zeker niet worden voorbijgegaan aan de vele ondernemingsschandalen die de Verenigde Staten teisterden (Enron, Global Crossing...) en het algemene vertrouwen van consumenten en producenten sterk op de proef stelden.

³¹ Merk op dat de recessie in de VS dus al bijna voorbij was toen de aanslagen van 11 september 2001 zich voordeden.

³² Veel van die columns werden gebundeld in Krugman, P., 2003, *The Great Unraveling: Losing Our Way in the New Century*, New York, W.W. Norton Et Company.

Hoewel Paul Krugmans tirades af en toe terecht waren³³, is het bijzonder merkwaardig dat net de man die in 1999 het boek *The Return of Depression Economics* publiceerde, zo van leer trok tegen de deficits die de Bush-administratie creëerde. Krugman maakte zich in zijn boek grote zorgen over de wedergeboorte van "lange periodes van stagnatie en deflatie. (...) De economische problemen waar de wereld zich recent mee geconfronteerd zag, zijn van het type waarvan we dachten dat we geleerd hadden hoe we ze konden voorkomen" (p. ix). *Depression economics* had, aldus Krugman in 1999, te maken met het feit dat "voor het eerst in twee generaties, onvoldoende vraag in de economie een duidelijke limiet zet op de welvaart en het welzijn van een groot gedeelte van de wereld" (p. 155). Onder meer verwijzend naar de deflatoire verlamming in Japan – "waar conventioneel monetair en budgettair beleid geen zoden aan de dijk zet" (p.156) – pleitte Krugman voor "lekker ouderwets vraagmanagement" vanwege de overheid. Hij pleitte meer bepaald voor "doelbewuste pogingen vanwege de overheid om de vraag te stimuleren". Dat was zeker nodig als zich calamiteiten zouden voordoen zoals "een deflatie in Europa of een crash van de aandelenmarkten in de Verenigde Staten", rampen die "het Japanse scenario over de hele industriële wereld kunnen doen neerdalen" (p.155-157).

Ook het IMF had studiewerk verricht in verband met de Japanse deflatoire recessie. Ook die instelling kwam tot de conclusie – net zoals Paul Krugman trouwens – dat "een nog meer stimulatief budgettair beleid zeker had kunnen bijdragen aan een voorkoming van deflatie en langdurige recessie in Japan"³⁴. De IMF-specialisten voegden eraan toe dat in zulke situatie best resoluut gekozen wordt "voor een combinatie van monetaire en budgettaire stimulering"³⁵.

---

³³ Zo argumenteerde Krugman, terecht, dat de doorgevoerde belastingverlagingen al te eenzijdig gericht waren op de rijken binnen de samenleving en dat de financieringslast van de gecreëerde deficits in hoge mate op de schouders van lokale besturen terecht kwam. Vooral de eerste van deze twee *claims* van Krugman dient genuanceerd te worden. Uit de gegevens van het Census Bureau van de VS blijkt immers dat, *na belastingen*, het inkomensaandeel van 5% of 10% rijksten in de VS tussen 1997 en 2002 *niet* toenam. Het valt echter wel te verwachten dat als gevolg van de bijkomende belastingingrepen gedaan in 2003 er zich wel degelijk een vergroting van de inkomensongelijkheid zal doorzetten.

³⁴ Ahearne, Gagnon, Haltmeier & Kamin, 2002, op cit., p. 37.

³⁵ Ibid. p. 5.

Toonde Paul Krugman zich in het verleden vaak een meester in scherpe, logische beleidskritiek³⁶, dan lijkt de logica hier toch wel zoek. Zijn keiharde, ongenueanceerde kritiek op het budgettaire beleid van de regering-Bush valt hoegenaamd niet te rijmen met zijn bekommernissen en beleidsaanbevelingen uit 1999. Meer nog, het lijkt erop dat de Bush-administratie tijdens haar eerste jaar volop de Krugman-richtlijnen opvolgde. Zo zorgde ze ervoor dat de VS en misschien wel de hele wereld niet terechtkwamen in "een lange periode van stagnatie en deflatie" – zoals Krugman het zo mooi formuleerde in '*The Return of Depression Economics*'. De vraag rijst of de briljante econoom Krugman zich in zijn kritiek op George W. Bush niet veel meer heeft laten leiden door zijn politiek-filosofische afkeer van de Bush-ideologie dan wel door serene analyse van de financieel-economische realiteit en beleidsnoodwendigheden.

Een bijkomend vervelend element voor Krugman was de benoeming van Ben Bernanke en N. Gregory Mankiw door George W. Bush. Begin augustus 2002 werd Bernanke lid van het directiecomité van de Fed in Washington. Deze collega van Krugman aan de economiefaculteit van Princeton wierp zich binnen de Fed meteen op als een evenwaardige gesprekspartner voor voorzitter Greenspan op het gebied van monetair beleid. Harvard-econoom N. Gregory Mankiw dan weer was een *poulain* van Martin Feldstein en wordt algemeen beschouwd als een *éminence grise* onder de conservatieve economen. Mankiw speelde een belangrijke rol bij het uitstippelen van het economisch beleid onder Bush en volgde eind mei 2003 Glenn Hubbard op als voorzitter van de presidentiële Council of Economic Advisors. Intellectueel horen zowel Krugman als Bernanke en Mankiw thuis bij de nieuw-keynesianen. Meer nog, ze mogen alle drie worden beschouwd als roergangers van deze school van macro-economen. Dat je ook meningsverschillen kunt hebben met mensen uit dezelfde economische school zullen we niet ontkennen. Maar toch is het hoogst merkwaardig dat Paul Krugman de voorbije jaren niet één goed woord over de lippen kreeg voor een beleid waarvan Mankiw

---

³⁶ Waarmee helemaal niet gezegd is dat Paul Krugman eerder ook al niet stevig uit de bocht ging. Zo handelde een flink stuk van zijn erg succesvolle boek *The Age of Diminished Expectations* (1995, MIT Press) over de onvermijdelijke relatieve economische achteruitgang van de VS. Op het moment van het verschijnen van dit boek was de VS volop bezig aan een periode tijdens dewelke, zoals hoger beschreven, de relatieve economische voorsprong van de VS weer vergrootte.

een van de belangrijkste steunpilaren was. Tegelijk dropte die vermaledijde Bush-administratie Ben Bernanke, een man waarvoor Krugman zijn bewondering en respect nooit onder stoelen of banken stak, op een topjob bij de Amerikaanse centrale bank.

I.e. Samen sterk

Zelfs als we de argumentatie van Krugman in zijn boek *The Return of Depression Economics* aanvaarden, kan de vraag rijzen of de regering van George W. Bush niet te ver is gegaan met haar zogenaamde *deficit spending*. Ons antwoord daarop luidt 'neen', en wel om twee redenen.

Ten eerste blijft de Amerikaanse overheidsschuld aan de lage kant, zeker in een internationale context. Eind 2003, zo blijkt uit Oeso-statistieken, bevond de Amerikaanse overheidsschuld zich op 63% van het BBP. Het eurogemiddelde en zeker het cijfer voor Japan zitten daar met respectievelijk 76% en 117% beduidend boven. Alleen bij een langdurige laagconjunctuur gekoppeld aan stevig oplopende rentevoeten zouden de Amerikaanse autoriteiten hier moeten ingrijpen.

Het tweede en belangrijker argument is de concrete economische situatie waarmee de Bush-administratie zich in de eerste twee jaar van haar termijn geconfronteerd zag. De lessen uit de geschiedenis en de waarschuwing van Fed-directeur Ben Bernanke indachtig – "het beste antideflatiebeleid bestaat erin ervoor te zorgen dat je niet in een deflatoire toestand verzeilt" – lag het voor de hand om de risico's die verbonden waren aan een te geringe budgettaire stimulering lager in te schatten dan de risico's die samenhangen met een budgettaire overstimulering.

Bovendien is het de vraag of je het deflatiebeest op basis van alleen maar het monetaire beleid zou kunnen temmen. De Fed opteerde vanaf eind 2000 resoluut voor een agressief beleid van renteverlagingen. Zo'n monetaire expansie kan echter maar slagen als de geldhoeveelheid die in omloop is en de kredietverlening zich sterk opwaarts bewegen. Gebeurt dit niet, dan geraakt de economie in de zo gevreesde *liquiditeitsval*: zelfs van rentevoeten gelijk aan of in de buurt van 0% gaat geen stimulerend effect meer uit. Vanuit dat gezichtspunt kunnen we niet anders dan concluderen dat de reële stimulerende impact van het Fed-beleid tussen 2001 en 2003 eerder aan de beperkte kant was. Zowel op het

gebied van commerciële kredietverlening vanwege de financiële sector als de aangroei van de diverse aggregaten omtrent de geldhoeveelheid verschilden de resultaten die de Fed boekte nauwelijks van die van de Europese Centrale Bank (ECB)³⁷. Het kon dus, om het eufemistisch uit te drukken, zeker geen kwaad dat het monetaire weerwerk tegen deflatie en stagnatie stevige assistentie kreeg vanuit budgettaire hoek.

Dat de krugmaniaanse veroordeling van Bush stevig genuanceerd moet worden – vooral als we rekening houden met de financieel-economische gebeurtenissen tijdens de eerste jaren van de 21ste eeuw – betekent nog niet dat er helemaal niks aan te merken valt op dat begrotingsbeleid. Net als in bijna alle geïndustrialiseerde landen zal ook in de VS het vergrijzingsvraagstuk opduiken. En net zoals dat geldt voor bijna alle andere geïndustrialiseerde landen is ook het Amerikaanse socialezekerheidssysteem ondergefinancierd. Op dat vlak zit de VS zelfs nog meer in nesten dan de Europese landen. Dit blijkt uit cijfers in verband met de zogenaamde *impliciete overheidsschuld* (de schuld die in de toekomst zou kunnen ontstaan als gevolg van het huidige uitgaven- en inkomstenbeleid van de regering). Berekeningen van het Deense ministerie van Financiën die werden overgenomen door het IMF geven aan dat de impliciete overheidsschuld van de VS zich eind 2002 op 223% van het BBP situeerde. Het geheel van de vijftien EU-landen zit op gemiddeld 163%³⁸. De Bush-administratie nam ongetwijfeld maatregelen³⁹ die dat percentage opkrikten. Maar ook hier is het intellectueel oneerlijk om George W. Bush en zijn regering volledig verantwoordelijk te stellen voor dat toekomstige probleem – iets wat de *Bush-bashers* maar al te graag doen. Als de VS zou zijn weggeleden in een Japans deflatiescenario zou het toekomstige financieringstekort in de sociale zekerheid nog méér zijn opgelopen dan vandaag

---

³⁷ Tabel 61 uit de statistische bijlage van de Economic Outlook van de Oeso (juli 2004) zet diverse cijfers terzake netjes op een rij.

³⁸ Cijfers overgenomen uit Heller, P.S., 2003, *Who Will Pay? Coping with Aging Societies, Climate Change, and Other Long-Term Fiscal Challenges*, Washington, International Monetary Fund, p. 71.

³⁹ Zo besliste de regering-Bush eind 2003 om het terugbetalingsbeleid van Medicare inzake geneesmiddelen aanzienlijk te versoepelen, een ingreep die de toekomstige verplichtingen van dit systeem aanzienlijk verhoogde. Voor een scherpe analyse van de Bush-maatregelen op toekomstige generaties, zie Gale, W. & Kotlikoff, L., 2004, "Effects of Recent Fiscal Policies on Children", Tax Notes, 7 juni.

al het geval is. Bovendien waren ook eerdere Amerikaanse presidenten zich bewust van die toekomstige deficits.

Over de financierbaarheid van de sociale zekerheid worden heel wat theorieën verkondigd. Maar iedereen is het erover eens dat een versterking van het economische draagvlak – of zoals sommigen het liever uitdrukken: van de aanbodzijde van de economie – onontbeerlijk is om de vergrijzingsproblematiek op een maatschappelijk aanvaardbare wijze te verwerken. Welnu, economisch onderzoek heeft onomstotelijk aangetoond dat een vermindering van de totale belastingdruk zowel de economische groei als de tewerkstelling aanzwengelt⁴⁰. In de Verenigde Staten liep tussen 2000 en 2004 de totale belastingdruk terug van 35,3% van het BBP naar 30,6%. Welke andere beschouwingen er ook mogen worden gemaakt over de negatieve impulsen die uitgaan van begrotingstekorten, deze forse lastenreductie werkte zeker positief in op het economische draagvlak en van daaruit dus ook op de mogelijkheden om de toekomstige vergrijzing beter te managen.

I.f. De houdgreep van de 'gas guzzling'

Veel commentatoren – Paul Krugman op kop – schoten de voorbije jaren giftige pijlen af op het budgettaire beleid van de regering van George W. Bush. Op de vorige bladzijden reikten we een aantal argumenten aan die deze kritiek nuanceren. Merkwaardig is echter dat andere negatieve aspecten van het economisch beleid van de Bush-administratie vaak onderbelicht bleven. Denken we maar aan de neiging tot meer protectionisme en de hervonden drang tot onoordeelkundige regulering. Dat die tendensen zich onder Bush probleemloos konden doorzetten – Bush is nochtans ondubbelzinnig pro vrije markt – is vooral te wijten aan de gebeurtenissen op 11 september 2001. Op dat ogenblik waren Bush en zijn team amper acht maanden aan het werk. De moordende terreuraanslagen, de

---

⁴⁰ Voor een overzicht van dergelijke studies, zie Barro, R. & Sala-i-Martin, X., 1995, *Economic Growth*, New York, McGraw-Hill. Een analytisch sterke en tegelijk toch zeer toegankelijke beschrijving van de interactie tussen belastingen, groei en tewerkstelling is te vinden in Knoester, A., 1995, *The Inverted Haavelmo Effect and Its Implications for European Economic Policy*, Rotterdam, Erasmus University, Research Centre for Economic Policy, memorandum 9508.

terreurbestrijding die daarop volgde en de interventies in Afghanistan en Irak slorpten nagenoeg alle energie en tijd op van het Bush-team. Vele grote en kleine belangengroepen in en rond het Witte Huis en het Capitool maakten behendig van die situatie gebruik om voordelen van zeer divers allooi in de wacht te slepen. Ze hielden daarbij in het achterhoofd dat de Bush-administratie op zoek was naar een zo breed mogelijke coalitie voor de strijd tegen het terrorisme en de oorlogen in Afghanistan en Irak.

Dat Bush en zijn omgeving zo makkelijk ingingen op de eisen van de vele belangengroepen, roept in ieder geval vragen op bij hun staatsmanskunst. Maar voor we dieper ingaan op de misstappen van de Bush-administratie op het gebied van protectionisme en regulering, wil ik eerst even stilstaan bij het Amerikaanse energiebeleid. En dat energiebeleid was negatief, zeker in het licht van de nieuwe geopolitieke realiteit bij het begin van de 21ste eeuw.

Kenmerkend voor de VS is dat het land meer en meer afhankelijk wordt van de import van ruwe olie. In 1993 produceerden de Amerikanen nog ruim 50% van hun olieconsumptie zelf; tien jaar later was dat nog maar 37%. Hoewel de Amerikanen relatief weinig olie invoeren uit het Midden-Oosten⁴¹ – nog niet de helft van de Amerikaanse invoer uit Canada, Mexico en Venezuela – wegen de opletende Amerikaanse olie-importen zwaar op de vraag- en aanbodverhoudingen binnen de oliemarkt, een echte wereldmarkt. De schijnbaar niet te stillen Amerikaanse energiehonger is vooral voordelig voor die landen die het goedkoopst olie kunnen oppompen. En dat zijn in de eerste plaats de landen uit het Midden-Oosten. De gebeurtenissen in het zog van 11 september 2001 kunnen onmogelijk worden losgekoppeld van de oliefactor en van de doorslaggevende rol die Saudi-Arabië, Iran, Irak en Koeweit op die internationale oliemarkten spelen. De politiek-militaire gevoeligheid van het Midden-Oosten zou aanzienlijk verminderen als deze regio minder zwaar zou doorwegen op de internationale oliemarkt. Met andere woorden: als de VS zijn oliebehoeften flink zou inperken.

---

⁴¹ Zie hieromtrent de gegevens uit tabel 5 in sectie II.f.

Tabel 3: Energieverslindende Amerikanen

Het energieverbruik per eenheid BBP

EU-15 in 1993 = 100

	<u>1993</u>	<u>1998</u>	<u>2003</u>
EU-15	100	86	73
VS	150	123	100
Japan	86	77	73

EU-15 = 100

	<u>1993</u>	<u>1998</u>	<u>2003</u>
EU-15	100	100	100
VS	150	142	138
Japan	86	89	100

Het olieconsumptie per eenheid BBP

EU-15 in 1993 = 100

	<u>1993</u>	<u>1998</u>	<u>2003</u>
EU-15	100	84	67
VS	135	110	93
Japan	105	88	81

EU-15 = 100

	<u>1993</u>	<u>1998</u>	<u>2003</u>
EU-15	100	100	100
VS	135	131	138
Japan	105	105	121

Bron: Eigen berekeningen op basis van BP, Statistical Review of World Energy, juni 2004 en van European Economy, 2004.

Tabel 3 illustreert dat de Verenigde Staten nog steeds een land is met een onwaarschijnlijk hoog energie- en olieconsumptie⁴². Met de EU-15 als maatstaf voor elk van de drie referentiejaar, verbruikten de Amerikanen in 1993 50% méér energie per eenheid BBP dan de West-Europeanen. Hoewel dat cijfer in 2003 daalde tot 38%, blijft de kloof zeer groot. Japan leunt zeer nauw aan bij de Europese gegevens. Opvallend is ook dat de Amerikanen de jongste jaren meer olie verbruiken om hun nationaal product voort te brengen.

George W. Bush kan vanzelfsprekend niet verantwoordelijk worden gesteld voor het energieverblindende karakter van de Amerikaanse samenleving. Maar Bush ondernam ook geen pogingen om het tij te keren. Integendeel zelfs: hij bleef de nadruk leggen op het aanboren van nieuwe energiebronnen (olievelden in Alaska bijvoorbeeld) en de mogelijkheden om via technologische vernieuwing tot andere vormen van energie en energiebenutting te komen. De Amerikaanse president legde helemaal geen nadruk op een beleid dat de vraag naar energie en naar ruwe olie een beetje zou temperen. Hogere belastingen op olieproducten vormen een onmisbaar onderdeel van zo'n beleid. Maar die zijn in de VS blijkbaar politiek onmogelijk⁴³. Misschien zou de VS wel het Europese en Japanse voorbeeld kunnen volgen en de brandstofkosten verhogen. Een dergelijke maatregel zou snel een halt toeroepen aan het almaar escalerende energie- en olieconsumptie van de VS (en de ecologische gevolgen daarvan).

Zolang de Amerikanen geen 'hinder' ondervinden om ongelimiteerd rond te snorren in hun *gas guzzling* SUV's (sport utility vehicle) zal het Amerikaanse energieverbruik hoog blijven. Dat gegeven bemoeilijkt op korte en middellange termijn een efficiënte aanpak van het internationaal terrorisme. Gary Becker, Nobelprijswinnaar Economie verbonden aan de University of Chicago, pleitte in mei 2004 trouwens voor de invoering van een '*terrorist protection tax*' op benzine. Volgens Gary Becker zou een verdubbeling van de huidige Amerikaanse

---

⁴² Over de grote omzichtigheid waarmee met het soort berekeningen zoals vervat in tabel 3 moet worden omgesprongen, zie bijvoorbeeld Smil, V., 2003, *Energy At Crossroads. Global Perspectives and Uncertainties*, Cambridge, Mass., MIT Press (vooral hoofdstuk 2).

⁴³ Eind augustus 2004 bereikten de olieprijsen hoge niveaus. In België bestond op dat moment 66% van de prijs die men aan de pomp diende te betalen voor één liter benzine uit belastingen allerhande. In de VS lag ook eind augustus datzelfde belastingpercentage op gemiddeld 21%. Gegevens bekomen van de Belgische Petroleumfederatie en het American Petroleum Institute.

belastingdruk op olieproducten – die druk zou dan nog altijd een heel stuk lager liggen dan de Europese olietaxatievoeten – het Amerikaanse olieconsumptie op korte termijn met 10% terugdringen ⁴⁴.

I.g. Twee foute parcours

George W. Bush heeft de voorbije vier jaar op het gebied van protectionisme twee steken laten vallen.

Ten eerste leverde de regering-Bush in vergelijking met de Clinton-administratie veel minder inspanningen om het internationale goederen- en dienstenverkeer bij te sturen in de richting van meer openheid en minder restricties. Uiteraard speelde het internationale isolement van de VS tijdens de Irak-oorlog daarin een belangrijke rol. Bovendien voerde de regering Bush een aanzienlijke verhoging door van de subsidies waarvan Amerikaanse landbouwers konden genieten. En ze breidde op substantiële wijze het protectionistische arsenaal uit waarvan de Amerikaanse staalindustrie kon profiteren.

In de zomer van 2004 deed zich echter een ontwikkeling voor die dat negatieve cijfer op het rapport van Bush een beetje zou verbloemen: in het Zwitserse Genève trokken de onderhandelaars van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) de onderhandelingen over de verdere vrijmaking van de internationale handel opnieuw vlot. Die discussies waren in september 2003 in het Mexicaanse Cancún vastgelopen. Vriend en tegenstander loofden daarvoor Robert Zoellick, de toponderhandelaar van de Bush-administratie.

De tweede grote protectionistische misstap van de Bush-administratie heeft te maken met de manier waarop na 11 september 2001 middelen stroomden naar het leger, de geheime diensten en andere overheidsinstellingen die zich bezighouden met *homeland security*. Politoloog Aaron Friedberg van Princeton University argumenteerde enkele jaren geleden dat tijdens de Koude Oorlog met de Sovjet-Unie Amerika vooral succes oogstte tijdens periodes waarin er weinig sprake was van militair protectionisme⁴⁵. Friedberg verwijst daarbij naar de

---

⁴⁴ Becker in Business Week van 31 mei 2004.

⁴⁵ Friedberg, A., 2000, *In the Shadow of the Garrison State: America's Anti-Statism and Its Cold War Grand Strategy*, Princeton, NJ, Princeton University Press.

succesvolle presidentschappen van Dwight Eisenhower, John Kennedy en Ronald Reagan en de minder gelukkige van Lyndon Johnson, Richard Nixon en Jimmy Carter. Kenmerkend voor de succesvolle periodes was dat niet alleen de Amerikaanse militaire sector in belangrijke mate open bleef voor internationale concurrentie, maar dat het Pentagon ook telkens opnieuw zijn financiële behoeften diende hard te maken. Defensie moest overtuigend aantonen waarom de (beperkte) beschikbare middelen wel aan haar en, bijvoorbeeld, niet aan de sociale zekerheid zouden worden toegewezen. Of waarom meer middelen voor Defensie een betere optie was dan een belastingverlaging. Onder Bush jr. kregen het leger, de CIA, het FBI en andere diensten aanzienlijke budgetverhogingen. Alleen was het niet altijd duidelijk waar die middelen naartoe gingen. En ook de opportuniteitskost werd meestal niet in kaart gebracht. Bovendien gaf de Bush-administratie – misschien niet openlijk maar toch duidelijk registreerbaar – het marsbevel dat die hogere bestedingen vooral ten goede moesten komen aan het Amerikaanse bedrijfsleven.

Niet alleen op het gebied van protectionisme ging de regering-Bush de afgelopen vier jaar stevig uit de bocht. Hetzelfde geldt voor de deregulering. Bush draaide daar zelfs de klok terug. Vooral als gevolg van Enron en andere ondernemingschandalen zagen in de financiële sector en in de energiebranche heel wat nieuwe reglementen en voorschriften het levenslicht. De omvang van die schandalen maakte inderdaad een doortastend optreden van de overheid noodzakelijk. Maar of die nieuwe reglementeringen altijd even oordeelkundig waren, is een andere zaak⁴⁶.

Zo werd de deregulering in de telecommunicatiesector – toch een niet onbelangrijke branche op het gebied van potentiële innovaties – onder Bush een halt toegeroepen. Nieuwe reglementeringen dreigen ook in de internettelefonie nieuwe ontwikkelingen te bemoeilijken. Bovendien kwamen er ook bijkomende belemmeringen voor gespecialiseerde ziekenhuizen – toch een sector die in het verleden voor heel wat innovaties zorgde. Tot slot kwamen er ook nog ingrepen die een strikte prijzencontrole in de farmaceutische sector een flinke stap dichterbij brengen.

---

⁴⁶ Zie hieromtrent Culp, C. & Niskanen, W., eds., 2003, *Corporate Aftershock. The Public Policy Lessons from the Collapse of Enron and Other Major Corporations*, Cato Institute, Hoboken, NJ, John Wiley & Sons.

Op termijn ondermijnen zowel de verhoogde graad van protectionisme als de resem ongelukkige reguleringsinitiatieven van de regering-Bush de dynamiek van de Amerikaanse economie. Pijnlijk, want de Amerikanen zullen het fundamentalistisch terrorisme alleen maar onder controle krijgen als ze ook de economische dynamiek zien in stand te houden.

II. BUITENLANDS BELEID

Veel meer nog dan het economische beleid stond de buitenlandse politiek van de Bush-administratie de voorbije jaren fel ter discussie. Dat was zeker het geval in Europa, maar ook in de VS waren er heel wat ontevreden. Aanleiding was vanzelfsprekend de oorlog tegen het bewind van Saddam Hoessein in Irak.

We zullen hier niet expliciet ingaan op de vraag of het Amerikaanse buitenlandse beleid onder Bush nu al dan niet imperiale trekjes vertoont⁴⁷. Aangezien de VS vandaag de enige echte grootmacht van deze wereld is, komen er onvermijdelijk imperiale trekjes aan de oppervlakte. Maar imperiaal of niet, de vraag die ons hier bezighoudt, is of het Amerikaanse buitenlandbeleid effectief bol staat van de onredelijkheden en ideologische scheeftrekkingen, zoals de Bush-critici steeds weer laten uitschijnen. Net zoals bij het economische luik gaan we ook hier van start met de erfenis van Bill Clinton en zijn team.

II.a. De erfenis van Clinton-Gore

George W. Bush had begin 2001 nog maar nauwelijks de eed afgelegd of de tweede telg uit de presidentiële Bush-dynastie liet al weten dat de VS zowel het Kyotoprotocol (dat de opwarming van de aarde wil tegengaan) als het Internationaal Gerechtshof niet zou erkennen. De rest van de wereld trok meteen fel van leer tegen dit unilateralisme van Bush, daarbij blijk gevend van een collectieve aanval van geheugenverlies. Want ook onder president Bill Clinton toonde de VS zich eigengereid. Zo weigerde de Clinton-administratie in 1997 het internationale verdrag ter uitbanning van landmijnen te onderschrijven. Clinton wees aanvankelijk óók het Internationaal Gerechtshof af, ratificeerde het als ontslagnemend president op 31 december 2000 uiteindelijk toch, maar adviseerde de Bush-administratie het niet ter goedkeuring voor te leggen aan de volksvertegenwoordiging⁴⁸. De Senaat stuurde Clinton in 1999 ook wandelen in verband met het internationaal verdrag omtrent het testen van wapens. En als toetje op dit mooie palmares was er het Kyotoprotocol, waarrond de Clinton-

---

⁴⁷ Voor de discussie hierover, zie, bijvoorbeeld, Daalder & Lindsay, 2003, *op cit.*; Ikkenberry, J., 2002, "America's Imperial Ambition", *Foreign Affairs*, september/oktober; en Jervis, R., 2003, "The Bush Doctrine", *Political Science Quarterly*, vol. 118, no. 3.

⁴⁸ Ricks, T., 2003, "U.S. Signs Treaty on War Crimes Tribunal", *Washington Post*, 1 januari, p. A1.

administratie een kat-en-muisspelletje opvoerde. Clinton wist immers goed dat dit verdrag nooit door de Amerikaanse volksvertegenwoordiging zou worden geratificeerd.

Op een weinig diplomatieke en – inderdaad – arrogante manier liet Bush aan de wereld weten dat wat hem betreft het Kyotoprotocol en het toenmalige ontwerp voor het Internationaal Gerechtshof naar de prullenmand konden. Het zou niet de laatste keer zijn dat Bush erin slaagde om een inhoudelijk behoorlijk overeind staande argumentatie zo onhandig te verpakken dat die verpakking meteen de inhoud in de schaduw ging stellen.

Een tweede vervelende erfenis voor Bush op het gebied van buitenlands beleid was de wijze waarop Bill Clinton en zijn administratie omgingen met de almaar grotere dreiging van het internationaal fundamentalistisch terrorisme. Zo bleek achteraf dat Clinton minstens één kans om Osama Bin Laden en zijn naaste medewerkers te elimineren⁴⁹ had laten liggen. Voorts was de smadelijke terugtocht van de Amerikaanse militairen uit Mogadishu (Somalië) in 1993 niet echt van dien aard om Bin Laden & co tot grondig nadenken te stemmen. En Bin Laden zal zich nog meer gesterkt hebben gevoeld toen hij zag hoe de Amerikaanse bewindslui reageerden op de eerste poging in 1993 om het World Trade Center in New York op te blazen. Om nog maar te zwijgen van hun reactie op de moordende aanslagen op Amerikaanse legerinstallaties in Saudi-Arabië in 1996, op de Amerikaanse ambassades in Kenia en Tanzania in 1998 en op de oorlogsbodem USS Cole in 1998 in Jemen. Bill Clinton liet het bij forse toespraken, verbale bedreigingen en enkele tientallen Tomahawk-raketten die werden afgeschoten op oefenkampen van Al Qaeda in Afghanistan. Al bleek later dat die kampen al verlaten waren door de terroristen op het ogenblik dat de Amerikaanse bommen neerkwamen. Die zeemzoeterige reacties sterkten Bin Laden, Saddam Hoessein in Bagdad en de Iranese mullahs in Teheran in hun overtuiging dat de VS misschien wel een economisch-militaire reus was, maar dan één met een overdosis blubber in de spieren. Nadat ze in de jaren tachtig die andere grootmacht uit de tweede helft van de 20ste eeuw – de Sovjet-Unie – in Afghanistan een

---

⁴⁹ Zie de uitgebreide verslaggeving daaromtrent in de Los Angeles Times van 5 december 2001 en de Sunday Times van 6 januari 2002. Zie ook Clarke, R.A., 2004, *Against All Enemies. Inside America's War on Terror*, New York, The Free Press.

smadelijke militaire nederlaag hadden toegebracht, leidden Bin Laden en zijn medestanders uit de reacties van Clinton af dat ze, na het communistische beest, nu ook het kapitalistische monster konden afmaken.

Tegen de hierboven geschetste achtergrond deden zich de aanslagen van 11 september 2001 voor. Bijna meteen na de aanslagen was het voor de Amerikaanse beleidsverantwoordelijken duidelijk dat die het werk waren van Bin Laden, Al Qaeda en hun beschermheren in Afghanistan, de fanatiek fundamentalistische moslims van de Taliban. Maar hoewel Bush er geen twijfel over liet bestaan dat hij achter de ware schuldigen van deze aanslagen zou aangaan – waar ter wereld die zich ook bevonden – kwam er geen onmiddellijke militaire reactie. Een weinig gestelde vraag is of dat met Al Gore als president ook het geval zou zijn geweest. Al Gore heeft immers een 'softer' imago, en meteen zouden de Amerikanen zich hebben afgevraagd of Gore wel voldoende bekwaam én bereid was om tot acties over te gaan – acties die volgens de meerderheid van de Amerikanen gepast waren na 11 september 2001. George W. Bush, de harde conservatieve politicus, zag zich nauwelijks met die twijfels geconfronteerd. Iedereen ging ervan uit dat hij niet op zijn kop zou laten zitten en dat, als Bush wachtte om in actie te komen, hij daar ook wel goede redenen voor zou hebben. Wie de dynamiek van de Amerikaanse samenleving tijdens crisismomenten kent, beseft dat Al Gore verplicht zou zijn geweest om meteen te *overreageren*. Bush echter kon het zich politiek veroorloven om bijna twee maanden te wachten voor hij tot concrete acties overging.

II.b. Afghaanse lessen

Niet Al Gore maar, voor alle duidelijkheid, wel George W. Bush stond aan het roer toen de terroristen op 11 september 2001 de wereld met verstomming sloegen. Enkele dagen na 11 september al was het duidelijk dat het terreurnetwerk van Al Qaeda en Osama Bin Laden achter de aanslagen zat⁵⁰. In het Afghanistan

---

⁵⁰ Met de literatuur omtrent Bin Laden en Al Qaeda kan men ondertussen een halve bibliotheek vullen. Tot het betere werk in dit verband behoren zeker Bodansky, Y., 1999, *Bin Laden. The Man Who Declared War on America*, Rocklin, California, Prima Publishing; Jacquard, R., 2002, *In the Name of Bin Laden, Global Terrorism and the Bin Laden Brotherhood*, Durham, Duke University Press; en Ledeen, M., 2003, *The War Against the Terror Masters*, New York, St. Martin's Press. Voor de getuigenis van een geheim agent, zie Baer, R., 2002, *See No Evil: The True Story of a Ground Soldier in the CIA's War on Terrorism*, New York, Crown.

van de Taliban en hun leider mullah Omar kregen de Al Qaeda-krijgers niet alleen vrij spel, het fundamentalistische regime in Kaboel ondersteunde het terroristennetwerk actief. De regering-Bush liet er niet de minste twijfel over bestaan Afghanistan te zullen aanvallen als Bin Laden en zijn trawanten niet werden uitgeleverd. Hoewel het Taliban-regime intern verdeeld was over de vraag hoe het nu verder moest omgaan met Al Qaeda en Bin Laden, weigerde het op de Amerikaanse eisen in te gaan. De superieure luchtmacht van de Amerikanen, gesteund en gestuurd van op de grond door elite-eenheden van het Amerikaanse leger en de troepen van de Afghaanse Noordelijke Alliantie, veegde op enkele weken tijd de Taliban weg uit de hoofdstad Kaboel en verder ook uit grote delen van het land.

Zowel voor de Taliban als voor Al Qaeda was die snelle overwinning van de Amerikanen en hun lokale partners een heuse schok, en wel om twee redenen.

Ten eerste: na de weinig imposante reacties van de regering-Clinton naar aanleiding van eerdere terreuraanslagen, hielden Bin Laden en mullah Omar wel rekening met wat meer verbaal geweld en een extra lading Tomahawks, maar ze hadden nooit verwacht dat de "weke Amerikanen" militair in Afghanistan zouden interveniëren. Ook het feit dat diezelfde Amerikanen na de Golfoorlog Saddam Hoessein op post hadden laten zitten, sterkte Al Qaeda in de overtuiging dat de Amerikanen niet tot op het bot durfden gaan.

Ten tweede: zelfs als er tegen alle verwachtingen in toch een Amerikaanse interventie zou komen, zouden de Taliban en de mujahedin van Al Qaeda de Amerikaanse troepen wel eens een koekje bakken van hetzelfde deeg dat tijdens de jaren tachtig zo onverteerbaar was gebleken voor het sovjetleger⁵¹.

Na 11 september en de oorlog in Afghanistan kwamen de ware drijfveren van het internationale terreurnetwerk rond Osama Bin Laden en Al Qaeda geleidelijk bovendrijven⁵². En meteen ook werd duidelijk dat er hier – in tegenstelling tot

---

⁵¹ Er kleefte natuurlijk wel meer dan ironie aan het feit dat de Amerikanen de opstand vanwege de fundamentalisten, de voorlopers van de Taliban, tegen de sovjets in die periode actief aanwakkerden en steunden.

⁵² Het gaat inderdaad niet om Bin Laden en Al Qaeda alleen. De nauwe banden met organisaties als Hezbollah, Hamas en andere Palestijnse terroristenbewegingen mag ondertussen als bewezen beschouwd worden. Zie bijvoorbeeld Jacquard, 2002, *op cit.* en Ledeen, 2003, *op cit.*

wat vaak werd beweerd – géén link was tussen het terrorisme en de armoede. Bin Laden en zijn luitenanten probeerden wel om hun acties vanuit dit gezichtspunt te rechtvaardigen, maar het huichelachtige karakter van die pogingen was evident voor iedereen die het wou zien. Dat er wereldwijd nog vele miljoenen mensen in weerzinwekkende armoede leven, zal Al Qaeda worst wezen. Uit diverse analyses blijkt trouwens dat armoede als verklaring voor terrorisme bijzonder slecht scoort⁵³. Robert Harvey, gewezen Brits parlementslid en adjunct-hoofdredacteur van het weekblad *The Economist*, verwoordt het als volgt: “Er kan geen enkel verband gedetecteerd worden tussen terrorisme en armoede. De meeste ‘11 september’-kapers kwamen uit Saudi-Arabië, nog altijd een van rijkste landen ter wereld. (...) De bazen van Al Qaeda komen uit hogere sociale klassen dan het voetvolk. Dit is een welbekend patroon: de Tupamaros, de Rode Brigades, de Baader-Meinhof-groep, de meeste Palestijnse terroristen, de Montoneros... komen allemaal uit geschoolde, relatief welvarende gezinnen. (...) De armste regio’s van Afrika en Zuid-Amerika leveren nauwelijks een bijdrage aan het internationaal terrorisme”⁵⁴. Toch bleef in het zog van 11 september het armoedeargument weerklinken. Voor de critici van het Bush-beleid is die uitleg ook zeer welkom. Want, als je het verband tussen armoede en terrorisme onderschrijft, krijgen twee stellingen meteen de status van onaanvechtbare waarheid.

Eén: alleen de rijke landen, en zeker het allerrijkste land ter wereld – de Verenigde Staten – kunnen deze scheefftrekking in de wereld corrigeren.

Twee: terroristen keihard aanpakken zet totaal geen zoden aan de dijk, integendeel.

In naam van – een eigenzinnige interpretatie van – de koran en van de geschiedenis van de islam⁵⁵ verkondigde Al Qaeda dat het niet zou rusten voor het Westen – “kruisvaarders en joden” – op de knieën was gedwongen en de islam over de hele wereld zou heersen. De heilige oorlog (‘jihad’) die daartoe moest worden gevoerd,

---

⁵³ Een overzicht van dergelijke studies is te vinden in Laqueur, W., 2004, “The Terrorism to Come”, Hoover Institution, Policy Review, augustus.

⁵⁴ Harvey, R., 2003, *Global Disorder. America and the Threat of World Conflict*, New York, Carroll & Graf Publishers, p. 197-8.

⁵⁵ Allicht de beste bron voor dit complexe thema blijft Bernard Lewis, de Midden-Oosten- en islamkenner van Princeton University. Zie bijvoorbeeld Lewis, B., 2002, *What Went Wrong?*, Londen, Oxford University Press; en Lewis, B., 2003, *The Crisis of Islam. Holy War and Unholy Terror*, New York, Random House, Limited Library Edition.

wettigt alle middelen. Vandaar dat het zo belangrijk was om het World Trade Center te treffen tijdens de ochtendspits, aangezien het aantal slachtoffers dan maximaal zou zijn. Het westerse model wordt gekenmerkt door politieke democratie, persoonlijke vrijheid, vrijemarkteconomie, gelijkheid onder de geslachten en vrije meningsuiting. Welnu, dat model moest plaatsmaken voor een restauratie van de vergane glorie van moslims en islam onder het alziende oog van een fundamentalistische theocratie. Het is naïef te denken dat, bijvoorbeeld, het einde van het Israëlisch-Palestijnse conflict meteen ook het fundamentalistische terrorisme uit de wereld zal helpen. Een stelling die vanzelfsprekend geen afbreuk doet aan het feit dat dit aanslepende conflict een smet vormt op het blazen van het Westen en de VS.

Het woord *islamfascisme* is op zijn plaats als we de organisaties als Al Qaeda en de doelstellingen ervan correct willen typeren. Bin Laden en Al Qaeda zijn de waardige erfgenamen van moordende ideologieën uit de twintigste eeuw: het nazisme van Adolf Hitler en het communisme van Jozef Stalin en Pol Pot. Bin Laden heeft maar één objectief, en dat is het toebrengen van zoveel mogelijk schade aan het westerse model, met het oog op de complete vernietiging ervan⁵⁶. Bin Laden zit daarmee heel dicht bij de visie die Lenin in 1919 vertolkte: "Het naast elkaar bestaan van de sovjetrepubliek en de imperialistische staten is op lange termijn ondenkbaar. Finaal zal één van de twee zegevieren. En voor het zover is, zijn uiterst vreselijke conflicten tussen de sovjetrepubliek en de bourgeoisregeringen onafwendbaar"⁵⁷. Aangezien de VS veruit de belangrijkste machtsfactor vormt ter ondersteuning van het westerse model lag het voor de hand dat de fundamentalisten in eerste instantie alle aandacht op die VS richtten. Terwijl andere westerse regeringen eerder aan politieke en diplomatieke initiatieven dachten, verkondigde de regering-Bush meteen dat het land zich bevond in een "staat van oorlog". Bush maakte er geen geheim van dat hij zou opteren voor een hardere, meer militair geïnspireerde aanpak.

---

⁵⁶ De strijd die sinds 9/11 in alle openheid losgebarsten is, ligt volledig in de lijn van Samuel Huntingtons theorie omtrent de clash tussen beschavingen. Zie Huntington, S., 1996, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon and Schuster.

⁵⁷ Lenin zoals geciteerd door sovjetexpert Richard Pipes in *National Review*, 5 april 2004, p. 22.

Veel *Bush-bashers* argumenteren dat het geweld van de regering-Bush tegen Al Qaeda die organisatie aanzet om nog méér geweld te gebruiken. Een redenering die geen hout snijdt: wie de doelstellingen van het fundamentalistische terreurnetwerk van Al Qaeda kent, wist dat er nog meer aanslagen en moordpartijen zouden volgen. Na 11 september kregen we, behalve een aantal kleinere aanslagen, nog twee mokerslagen van Al Qaeda te verwerken, namelijk de bomaanslagen in Bali en Madrid. Ook bij deze terreurdaden bleek nog maar eens dat een maximaal aantal slachtoffers tot de kernobjectieven van de bommenleggers behoorde. Veel wijst erop dat, als de regering-Bush niet doortastend had ingegrepen in Afghanistan, we de voorbije drie jaar een veelvoud van het trio New York-Bali-Madrid over ons heen hadden gekregen.

Ten eerste werden tijdens de oorlog in Afghanistan de Taliban uit het zadel gelicht. Meteen verloren de terroristen hun thuisbasis, een soeverein land waar ze niet alleen konden rekenen op de steun en sympathie van de regering, maar ook rustig konden trainen en plannen zonder dat ze zich veel zorgen hoefden te maken over de eigen veiligheid. Vandaag beschikken de Al Qaeda-terroristen nauwelijks nog over die luxe, integendeel. De meeste Al Qaeda-leden zijn vandaag in de eerste plaats bezig met hun eigen veiligheid en overleving. Aan het plannen en uitvoeren van moordende aanslagen tegen westerse doelwitten kan mutatis mutandis minder tijd en energie worden besteed. De reactie van de Bush-administratie zorgde ervoor dat de Al Qaeda-leden werden veroordeeld tot wat Lev Tikhomirov, het negentiende-eeuwse Russische rolmodel voor elke moderne terrorist, omschreef als "het leven van de opgejaagde wolf ... (die) ... iedereen moet beliegen, zich voor iedereen moet verstoppen en in iedereen een vijand moet zien"⁵⁸.

Ten tweede kregen alle regimes in de wereld die met de idee speelden om het op een akkoordje te gooien met Al Qaeda een niet mis te verstane boodschap vanuit Afghanistan: waag u aan zo'n coalitie en uw regime gaat, net als dat van de Taliban, voor de bijl. Gegeven hun militaire overwicht staat het nu wel voor iedereen buiten kijf dat, *puur militair gezien*, de Amerikanen zowat overal ter wereld deze stelregel kunnen hardmaken. Zeker in de Arabische wereld, waar het effectief tonen van macht nog altijd een grote impact heeft, flitsten nogal

---

⁵⁸ Tikhomirov zoals geciteerd door Pipes, 2004, *op cit.*, p.24.

wat knipperlichtjes aan toen de Taliban werden weggeveegd. Dat signaal werd nog versterkt toen enige tijd later ook korte metten gemaakt werd met het Irakese regime van Saddam Hoessein (en zijn zonen). Meteen wordt duidelijk waarom de Libische leider Khadaffi in de *slipstream* van deze gebeurtenissen plots grote bereidheid toonde om de massavernietigingswapens waarover hij beschikt, in te leveren.

II.c. Irak in het vizier

De opeenvolgende (burger)oorlogen en het schrikbewind van de Taliban reduceerden Afghanistan tegen het begin van de 21ste eeuw tot zowat het armste land van de wereld. Om te voorkomen dat Afghanistan weer in handen zou komen van extremisten werkte zowat de hele wereld mee aan de heropbouw van het land. Maar zodra de Taliban van de macht verdreven waren, bleek al vlug dat Afghanistan voor Washington niet meer bovenaan het prioriteitenlijstje stond. Nu ja, Amerikanen hebben blijkbaar altijd problemen met de nazorg van succesvolle militaire operaties⁵⁹. Tegelijk koesteren zij blijkbaar een naïef geloof in de mogelijkheden van mensen en maatschappijen om, zodra ze bevrijd zijn van een dictatoriaal juk, op een bijna organische wijze tot een vreedzame en democratische samenleving te komen. Maar meer nog dan dat had het verslappen van de aandacht voor Afghanistan met het volgende te maken: het Bush-team had zijn focus naar Irak verplaatst. Alles wijst er trouwens op dat – in het verlengde van de accenten die ook al waren gelegd door president Clinton – een regimeverandering in Bagdad sowieso een topprioriteit was voor de regering-Bush. Vanaf de eerste dag⁶⁰.

---

⁵⁹ De Britse historicus Niall Ferguson associeert dit kenmerk van Amerikaanse buitenlandse optredens met wat hij het "aandachtsdeficit" van de Amerikaanse samenleving noemt: "De republikeinse instituties en de politieke tradities (van de VS) maken het moeilijk om een consensus te bereiken omtrent langetermijnprojecten inzake *nation-building*" (Ferguson, N., 2004, "A World Without Power", *Foreign Policy*, juli/augustus, p. 34). Zie hieromtrent ook Ferguson, N., 2004, *Colossus: The Price of America's Empire*, New York, Penguin Press.

⁶⁰ Zie hieromtrent bijvoorbeeld Clarke, 2004, *op cit.* Donald Rumsfeld bracht op de avond van 11 september 2001 zelf al ten berde dat een ernstige aanpak van Bin Laden en Al Qaeda vereiste dat men ook landen als Irak zou viseren. Zie Daalder & Lindsay, 2003, *op cit.*

Veel kritiek aan het adres van George W. Bush en zijn omgeving heeft tot op de dag van vandaag te maken met die prioriteitenwissel binnen zijn administratie⁶¹. Maar het zou verkeerd zou te doen alsof *alleen* Bush en zijn omgeving de aandacht verlegden naar Saddam en Irak. Kort na 11 september 2001 schreef Joe Lieberman, de *running mate* van Al Gore tijdens de presidentsverkiezingen van november 2000: "Of Saddam nu betrokken is of niet bij de antraxaanvallen of bij de gruwel van 11 september, hij is volgens eender welke definitie een terrorist die uit het zadel moet worden gelicht"⁶².

We kunnen minstens vijf redenen aanhalen waarom Saddam Hoessein en Irak bovenaan de agenda van de Bush-administratie kwamen te staan. Misschien zijn er zelfs zes, als we de claim van sommigen accepteren dat Bush jr. persoonlijk wraak wou nemen voor de aanslag die Saddam Hoessein in 1993 wilde plegen op het leven van George Bush sr.

* *Ten eerste* was er het onhoudbare karakter van het status-quo dat was bereikt na de Golfoorlog van 1991. Al meer dan tien jaar laptte het bewind van Saddam Hoessein de ene resolutie van de Verenigde Naties na de andere aan zijn laars. Met de VN-wapeninspecteurs speelde Hoessein voortdurend kat en muis. De wereld – behalve dan de VS – liet zich continu vangen in Hoesseins inspectievel: telkens de dreiging van de internationale gemeenschap iets te groot werd, gaf de Irakese dictator een klein beetje toe, waardoor de dreiging weer eventjes wegebde. Intussen voerde het Irakese regime tegenover 25 miljoen burgers een onvervalst schrikbewind, waarbij de minste vorm van ongehoorzaamheid of dissidentie genadeloos werd afgestraft. Getuige daarvan de vele folterkamers en massagraven die werden ontdekt na de verdrijving van Saddam Hoessein⁶³. Om te beletten dat de Irakese dictator opnieuw zijn bureu zou bedreigen, moesten Amerikanen en Britten niet alleen veel troepen in de buurt houden, maar ook

---

⁶¹ Zelfs de conservatieve denktank Cato Institute viel George W. Bush fel aan op dit punt. Zie bijvoorbeeld Pena, C.V., 2003, "Iraq: The Wrong War", Washington, The Cato Institute, Policy Analysis, no. 502.

⁶² Joe Lieberman in The Wall Street Journal Europe van 30 oktober 2001.

⁶³ Over het regime van Saddam Hoessein, zie bijvoorbeeld Aburish, S.K., 2000, *Saddam Hussein. The Politics of Revenge*, Londen, Bloomsbury. Ook bijzonder boeiend hieromtrent is Bowden, M., 2002, "Tales of the Tyrant", The Atlantic Monthly, mei.

intensief vanuit de lucht controleren. Dat kostte Washington en Londen handenvol geld. Bovendien bleek ook het embargo dat door de Verenigde Naties was opgelegd aan Irak niet langer houdbaar. De klik rond Saddam Hoessein vormde het olie-voor-voedselprogramma, met medeweten van hooggeplaatste VN-ambtenaren, om tot een goed geoliede geldmachine voor de Irakese elite⁶⁴. De loodzware last van dat embargo viel daardoor volledig op de rug van de al zo geteisterde bevolking. Dat Saddam Hoessein en zijn entourage de fondsen van het olie-voor-voedselprogramma gebruikten voor militaire uitgaven en de bouw van paleizen kostte, volgens schattingen van de Verenigde Naties, jaarlijks het leven aan 60.000 Irakese kinderen. Berichten over het lijden van het Irakese volk zwengelden vooral in de Arabische wereld het anti-Amerikaanse sentiment steeds meer aan. Hoe langer het status-quo rond Irak duurde, hoe moeilijker het werd om daar op een aanvaardbare wijze mee om te gaan, ook voor de publieke opinie in het Westen. Bovendien begon het de Amerikanen steeds meer op de heupen te werken dat diverse Europese bedrijven, meestal met impliciete steun van hun regering, de sancties tegen Irak (en ook Iran en Libië) aan hun laars laptten en lucratieve *deals* met de betrokken landen sloten.

* *Ten tweede* speelde ook de houding van de VN-Veiligheidsraad een rol. Anno 2004 overheerst bij het brede publiek de visie dat de Amerikanen *cavalier seul* speelden in het Irakese drama. Ze zouden daarbij de internationale gemeenschap en haar spelregels geminacht hebben. De werkelijkheid is iets minder eenzijdig. Laten we de feiten eens op een rijtje zetten. In november 2002 keurde de Veiligheidsraad van de VN unaniem de fameuze *resolutie 1441* goed. Deze resolutie maakte expliciet melding van "*serious consequences*" als Irak niet volledig zou ontwapenen en een compleet overzicht geven van zijn wapens en wapenprogramma's. In december 2002 en januari 2003 liet het hoofd van de VN-wapeninspecteurs in Irak, de Zweed Hans Blix, diverse malen weten dat Irak niet voldeed aan de voorwaarden van resolutie 1441⁶⁵. Irak gaf zelfs expliciet aan de resolutie 1441 niet zullen naleven. Met andere woorden: zeggen dat de

---

⁶⁴ Verpletterde evidentie terzake is te vinden in Sachs, S. & Miller, J., 2004, "Saddam's Oil-Food Fraud: 'UN Let Him Do'", International Herald Tribune, 13 augustus.

⁶⁵ Zie bijvoorbeeld het citaat van Hans Blix in Daalder & Lindsay, 2003, *op cit.*, p. 143.

Bush-administratie niet over een internationale legitimatie beschikte toen ze, samen met enkele bevriende landen, in de lente van 2003 overging tot militaire acties tegen Irak, klopt niet. George W. Bush kreeg in oktober 2002 trouwens een overweldigende meerderheid achter zich in het Amerikaanse Congres voor de resolutie die hem het recht gaf Irak aan te vallen.

*Dat Irak zelfs zonder de aanslagen van 11 september hoog op het prioriteitenlijstje van Bush stond, heeft *ten derde* te maken met de bijna Messiaanse drang van de neoconservatieve *inner circle* rond president Bush om democratie en vrijheid overal ter wereld in te planten. Hoewel die drang altijd al aanwezig is geweest in de Amerikaanse buitenlandse politiek, deden bepaalde belangrijke Bush-medewerkers vooral ervaring op tijdens het presidentschap van Ronald Reagan (1981-1988)⁶⁶. En typisch voor de Reagan-administratie was haar grote afkeer voor de cynische buitenlandse machtspolitiek zoals die werd belichaamd door Henry Kissinger⁶⁷.

De man die binnen de Bush-administratie die drang naar het uitdragen van democratie en vrijheid het meest belichaamt, is onderminister van Defensie Paul Wolfowitz. Veel specialisten omschrijven Wolfowitz als "het lid van de Bush-administratie dat het nauwst geïdentificeerd mag worden met de invasie van Irak"⁶⁸. Voor Wolfowitz vormde het Irak van Saddam Hoessein niet alleen een constante bedreiging voor de stabiliteit in het Midden-Oosten, het regime stond ook haaks op elk principe van democratische ordening⁶⁹. Een mooi uitgangspunt, alleen was nu net die houding tegenover democratie in het Midden-Oosten een van de zwakste punten van het buitenlandbeleid van George W. Bush (en trouwens ook van zijn voorgangers).

---

⁶⁶ Voor meer hierover, zie Daalder, I. & Lindsay, J., 2003, *op cit.* In het eerste hoofdstuk van dit boek vindt men diverse citaten van onder meer de presidenten Wilson en Truman die ditzelfde messianisme uitstralen.

⁶⁷ Meer hierover is te vinden in het sublieme boek van James Mann van het Center for Strategic and International Studies over het oorlogskabinet van George W. Bush: Mann, J., 2004, *Rise of the Vulcans. The History of Bush's War Cabinet*, New York, Penguin Group (vooral hoofdstuk 8).

⁶⁸ Mann, *op cit.*, p. 227.

⁶⁹ Een goed overzicht van Wolfowitz' visie op Irak is te vinden in Wolfowitz, P., 1993, "Victory Came Too Easily", *National Interest*, lente; en Wolfowitz, P., 2000, "Remembering the Future", *National Interest*, lente.

II.d. Het MVW- wespennest

* De vierde reden voor de verschuiving van de aandacht van Afghanistan naar Irak heeft alles te maken met de vrees van de Amerikanen voor een tweede '11 september'. De kans bestond dat bij een nieuwe aanslag biologische, chemische en/of nucleaire wapens zouden worden gebruikt. In het Engels worden die wapens aangeduid met de afkorting WMD (wat staat voor '*weapons of mass destruction*'). Naar analogie daarvan zullen wij het in deze tekst hebben over MVW (de afkorting van *massavernietigingswapens*).

Vooraf vanaf november 2001 nam de vrees voor aanslagen met MVW toe. Dat blijkt duidelijk uit interviews die president Bush en mensen uit zijn onmiddellijke omgeving in die periode gaven. De antraxpsychose die in oktober 2001 in de VS losbarstte, was daar uiteraard niet vreemd aan. In zijn *State of the Union* (de jaarlijkse toespraak van de Amerikaanse president voor het Congres) op 29 januari 2002 sprak president Bush voor het eerst over de "as van het kwaad" ("*axis of evil*"), gevormd door schurkenstaten ("*rogue states*")⁷⁰ – een uitdrukking waarmee hij allicht voor altijd zal worden vereenzelvigd. De president duidde expliciet Irak, Iran en Noord-Korea aan als de landen die deel uitmaken van die as van het kwaad. Bush vreesde immers dat die landen vroeg of laat de technologie en zelfs de producten zouden leveren aan de fundamentalistische terroristen om hun aanslagen tegen de Verenigde Staten en het Westen nog moorddadiger en verwoestender te maken. "We zullen niet wachten tot zij die niet terugdeinzen voor het plegen van massamoorden effectief massavernietigingswapens in handen krijgen," zo stelde George W. Bush begin 2002⁷¹. Hiermee lanceerde de Amerikaanse president één van de meest controversiële punten van zijn buitenlands beleid, namelijk het recht van de VS om preventief met militaire middelen toe te slaan tegen terroristen en de staten die hen steun verlenen ("*preemptive strike*"). Meteen verwezen Bush en zijn team de twee basiskenmerken van het naoorlogse

---

⁷⁰ George W. Bush ontleende deze terminologie duidelijk aan Ronald Reagan, die in 1982 de wereld in rep en roer zette door in een speech voor het Britse parlement de Sovjet-Unie te omschrijven als een "*evil empire*". Zeventien jaar later stelde George W. Bush, toen nog gewoon gouverneur van Texas, dat "*the Empire has passed, but evil remains*". Zie Daalder & Lindsay, 2003, *op cit.*, p. 87.

⁷¹ Daalder & Lindsay, 2003, *op cit.*, p. 119.

Amerikaanse buitenlandbeleid – namelijk afschrikking (“*deterrence*”) en indamming (“*containment*”) – naar het achterplan⁷².

Dat de Bush-medewerkers die wakker lagen van het MVW-gegeven al snel uitkwamen bij Irak als te viseren land voor een militaire operatie, ligt voor de hand. Ten eerste was Irak van alle landen die zogenaamd tot de “as van het kwaad” behoren, het enige dat in het verleden ook effectief gebruikgemaakt had van MVW. Dergelijke wapens waren niet alleen ingezet tegen Iranese soldaten (tijdens de jaren tachtig), maar ook tegen de Koerdische bevolking van Irak. Hoewel opeenvolgende inspecties door de Verenigde Naties geen spectaculaire resultaten opleverden, kon de internationale gemeenschap moeilijk aannemen dat Saddam Hoessein zijn volledige MVW-arsenaal van de hand had gedaan. Toen Hoessein Kamel Hassan, een van de schoonzonen van Saddam, in 1995 Irak ontvluchtte, maakte hij bekend dat de Irakese dictator over minstens 30.000 liter basismateriaal voor biologische wapens beschikte. Saddam Hoessein zou het goedje hebben laten aanmaken in een centrum waar wapeninspecteurs kort voordien niets speciaals hadden kunnen ontdekken. Bovendien beschikte Saddam Hoessein, zelfs als hij zijn volledige MVW-voorraad intussen had vernietigd, in ieder geval over de knowhow om de productie ervan weer snel op te starten. Dat de Bush-administratie op het gebied van MVW vooral Irak viseerde, hangt ten tweede nauw samen met de politiek-militaire realiteit bij de twee andere leden van de “as van het kwaad”, namelijk Iran en Noord-Korea. Zo wist Bush goed genoeg dat de VS van de Verenigde Naties nooit groen licht zou krijgen voor een militaire operatie tegen Iran. Maar belangrijker nog was het besef dat zo’n actie het ontluikende democratiseringsproces in Iran onherstelbare schade zou toebrengen. De planners in het Witte Huis, het Pentagon en het State Department waren er zich trouwens ook goed van bewust dat een militaire interventie tegen Iran massale protestacties in het hele Midden-Oosten zou uitlokken. Hoe gemakkelijk zou het immers niet zijn om een militair optreden tegen het ayatollahbewind in Teheran te verkopen als een oorlog tegen de islam

---

⁷² Voor de meest klare uiteenzetting rond deze nieuwe basisgegevens inzake buitenlands beleid, zie *The National Security Strategy of the United States*, Washington, september 2002 (www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf).

en de koran? En ten slotte zag de militaire top in Washington ook wel in dat de weerstand van het Iranese leger wel eens ongemeen fel zou kunnen zijn.

Hoewel iedereen beseft dat Noord-Korea internationaal geïsoleerd is en ostentatief alle internationale verdragen op het gebied van wapeniging aan zijn laars lapt, was ook een militaire operatie tegen dat land geen optie. Het doorslaggevend argument hier was dat de Zuid-Koreaanse hoofdstad Seoel – met haar ruim 10 miljoen inwoners – binnen het bereik van de langeafstandsartillerie van het Noord-Koreaanse leger ligt. De Amerikanen weten zeer goed dat zij, ondanks hun imposante militaire machine, die Noord-Koreaanse artillerie nooit volledig kunnen uitschakelen met een verrassingsaanval. Zelfs bij een massale, accuraat uitgevoerde militaire operatie van de Amerikaanse troepen, zal het Noord-Koreaanse leger nog altijd over voldoende vuurkracht beschikken om binnen enkele uren tijd massaal dood en vernieling te zaaien onder de Zuid-Koreaanse bevolking. Het Noord-Koreaanse bewind zou geen seconde aarzelen om zulke acties te laten uitvoeren.

Hoewel heel wat haviken binnen de Bush-administratie dat betreurden, moest er voor de massavernietigingswapens van Iran en Noord-Korea dus een politiek-diplomatieke oplossing worden uitgedokterd.

Voor Irak lagen de kaarten anders. Begin 2003 was het duidelijk dat het land zich niet zou schikken naar de diverse VN-resoluties. Bovendien kon een doortastend militair ingrijpen een stimulans vormen voor de politiek-diplomatieke interventies ten aanzien van Iran en Noord-Korea. Concreet moest het Irakese voorbeeld aantonen wat er zou gebeuren met andere landen die op het gebied van MWV verstopperij speelden met de internationale gemeenschap⁷³.

---

⁷³ Dat deze boodschap vooral in Teheran zeer duidelijk overkwam, blijkt uit diverse uitlatingen van Iranese topmensen die naar aanleiding van de problemen van de Amerikanen in Irak erop wezen dat nu de kansen op een bijkomende interventie vanwege de Amerikanen in het Midden-Oosten verminderde.

II.e. Wahhabisme aan de macht

* Dat de Bush-administratie na de succesvolle militaire campagne in Afghanistan al snel de aandacht verlegde naar Irak, heeft *ten vijfde* ook te maken met olie⁷⁴. Centraal in dit complexe olieverhaal staat echter niet Irak, maar wel Saudi-Arabië, het land dat niet alleen de belangrijkste uitvoerder ter wereld is van ruwe olie maar ook over veruit de grootste voorraden van het zwarte goud beschikt (zie tabel 4).

Tabel 4: Olie in de wereld

Belangrijkste olieproducerende landen, gerangschikt volgens omvang van hun reserves, eind 2003

	<u>Bewezen reserves aan ruwe olie</u>		<u>Productie in 2003</u>
	In miljard vaten	In % totale reserves	In miljoen vaten per dag
Saudi-Arabië	263	22,9	9,8
Iran	131	11,4	3,9
Irak	115	10,0	1,3
Ver. Arabische Emiraten	8	8,5	2,5
Koeweit	97	8,4	2,2
Venezuela	8	6,8	3,0
Rusland	9	6,0	8,5
Libië	36	3,1	1,5
Nigeria	34	3,0	2,2
Verenigde Staten	31	2,7	7,5

Bron: BP Statistical Review of World Energy, juni 2004.

Op het einde van de Tweede Wereldoorlog had de Amerikaanse president Roosevelt aan boord van de Amerikaanse oorlogsbodem USS Quincy een ontmoeting met koning Ibn Sa'ud⁷⁵, de nomadische grondlegger van de koninklijke dynastie in

---

⁷⁴ Ook in het geval van Afghanistan spelen olieconsideraties, meer bepaald inzake de pijpleiding vanuit de Kaspische Zee. Zie hieromtrent bijvoorbeeld Kleveman, L., 2003, *The New Great Game. Blood and Oil in Central Asia*, New York, Atlantic Monthly Press.

⁷⁵ Voluit was de naam van de grondlegger van de Saudi-dynastie: Abdul-Aziz Ibn Abdur-Rahman Ibn Muhammad al Sa'ud.

Riyad. Sindsdien heerst er tussen de VS en Saudi-Arabië een even simpel als wederzijds onaanvechtbaar militair-economisch pact: in ruil voor militaire bescherming door Washington (inclusief de levering van geavanceerde wapensystemen) verbindt de Saud-monarchie er zich toe om de oliekraan naar het Westen open te houden. Dankzij dit verbond weet het Saudische regime met zekerheid dat het over de onvoorwaardelijke steun van de machtigste natie ter wereld beschikt. En dat is een efficiënte afschrikking tegen mogelijke externe vijanden die de hand zouden willen leggen op de onmetelijke olierijkdom van het koninkrijk. Dat Saddam Hoessein na zijn bezetting van Koeweit in 1990 zomaar kon doorstomen naar Saudi-Arabië (ondanks de Amerikaanse steun stelt het Saudische leger niks voor), was een van de belangrijkste redenen voor Amerika en zijn bondgenoten om snel en doortastend te reageren op de Irakese agressie.

Koning Saud wilde zijn familiale monarchie echter niet alleen beveiligen tegen externe bedreigingen. Ook intern boetseerde hij een pact dat het land stabiliteit moest verschaffen. Koning Saud gaf aan de clerus in zijn land niet alleen mee dat de islam de exclusieve staatsgodsdienst werd, maar ook dat de geestelijken vanuit die inspiratie het hele onderwijs- en ordehandhavingssysteem van het koninkrijk naar hun hand mochten zetten. De *mutaween* of religieuze politie is zeer prominent aanwezig in het Saudische straatbeeld. De Saudische clerus die deze voorrechten in de schoot geworpen kreeg, staat voor een zeer specifieke en strikte interpretatie van de islam, namelijk het wahhabisme⁷⁶.

---

⁷⁶ Omtrent Saudi-Arabië, wahhabisme en terrorisme bestaat een volumineuze literatuur. Als algemene inleiding behoort tot het betere werk: Vassiliev, A., 2000, *The History of Saudi Arabia*, Londen, Saqi Publications; en Holden, D. & Johns, R., 1981, *The House of Saud: The Rise and Rule of the Most Powerful Dynasty in the Arab World*, New York, Holt, Rinehart and Winston. Méér dan lezenswaardig zijn ook Schwartz, S., 2002, *The Two Faces of Islam. The House of Sa'ud from Tradition to Terror*, New York, Doubleday; Cave Brown, A., 1999, *Oil, God, and Gold: The Story of ARAMCO and the Saudi Kings*, Boston, Houghton Mifflin; Gold, D., 2003, *Hatred's Kingdom*, Washington, Regnery Publishing; en Algar, H., 2002, *Wahhabism: A Critical Essay*, Oneonta, NY, Islamic Publications International. Wie een korte maar erg degelijke beschrijving wil, kan terecht bij Wurmser, D., 2001, "The Saudi Connection", *The Weekly Standard*, 29 oktober 2001.

Om de dreiging van het internationale terrorisme goed te begrijpen, willen we eerst kort ingaan op dit ongemeen onverdraagzame wahhabisme. Ook al omdat het wahhabisme onder meer door Osama Bin Laden rigoureuus wordt beleden.

Het wahhabisme gaat terug tot de rond 1700 geboren Muhammad Ibn Abdul Wahhab. Sterk geïnspireerd door de leer van de veertiende-eeuwse denker Ibn Taymiyya, zette Abdul Wahhab zich tijdens zijn levenslange zwerftocht door de Arabische wereld scherp af tegen buitenlandse en niet-islamitische invloeden. Abdul Wahhab predikte een fanatiek monotheïstische leer; zijn volgelingen kregen de opdracht om iedereen die dit geloof niet deelde – dus ook andersgezinde moslims – te vermoorden. Het fanatische en barbaarse optreden van Abdul Wahhab leidde tot een opeenvolging van uitwijzingen en vervolgingen. In 1744 vond hij veiligheid en onderdak bij Muhammad Ibn Saud, de heerser van Diriyah, dat vlakbij het moderne Riyad ligt. Ibn Saud maakte de leer van Abdul Wahhab tot de zijne en legde het wahhabisme op aan al zijn onderdanen. De *deal* tussen beiden bestond erin dat in ruil voor fysieke bescherming Abdul Wahhab aan Ibn Saud legitimiteit zou bezorgen over een almaar grotere schare woestijnbewoners die Wahhab via zijn moorddadige jihad door de Arabische wereld aan zich bond. Ondanks nederlagen tegen het Egyptische leger gold tegen het begin van de negentiende eeuw het wahhabisme als de enig getolereerde godsdienst op het Arabische schiereiland. Bij de formele creatie van het moderne Saudi-Arabië in 1932 verwierf de Saud-familie stevige monarchale voorrechten; het wahhabisme kreeg de status van staatsgodsdienst, met uitgebreide maatschappelijke verantwoordelijkheden.

Na de forse olieprijsstijgingen van 1973-74 en 1979-80 stroomde het geld en de luxe Saudi-Arabië binnen. Maar samen met de weelde begonnen steeds meer telgen uit de omvangrijke Saudische koninklijke familie (ongeveer 7000 leden) almaar liederlijker en on-islamitischer te leven. De Saudische jeugd echter krijgt op school de fanatieke wahhabistische leer ingelepeld. En nadat de kinderen de schoolbanken hebben verlaten, gaat de hersenspoeling gewoon voort, dankzij de minaretten en de theehuizen⁷⁷. De koninklijke familie probeerde de interne

---

⁷⁷ Erg typerend zijn, bijvoorbeeld de uitspraken van de Abdul-Rahman al-Sudays, de imam van de moskee van Mekka, die voortdurend verwijst naar de joden als "varkens en apen" en fulmineert tegen het "verrotte westerse ideeëngoed". Abdul-Rahma zoals geciteerd in Harvey, R., 2003, *op cit.*, p. 125.

verscheurdheid – een steenrijke, sterk verwesterde en weinig islamitisch geïnspireerde elite tegenover een politiek nagenoeg rechtenloze bevolking die zich van wieg tot graf ziet blootgesteld aan de extremistische leer van het wahhabisme – toe te dekken door wahhabistische bewegingen en organisaties, die geleidelijk ook internationaal actief werden, rijkelijk van oliedollars te voorzien. Op die wijze meende de koninklijke familie er zich van te kunnen verzekeren dat de kelk van het fundamentalistische geweld aan het Saudische koninkrijk zou voorbijgaan (een ernstige misrekening, zo is ondertussen gebleken). Via de wereldwijd vertakte wahhabistische organisaties werd Saudi-Arabië direct en indirect de belangrijkste sponsor van het internationale fundamentalistische terrorisme⁷⁸. Veel van dat geld vloede naar de *madrassas*, de fundamentalistische opleidingscentra in het bergachtige grensgebied van Pakistan en Afghanistan. Die *madrassas* leveren jaarlijks duizenden fanatieke *jihadisten* af⁷⁹.

Onmiddellijk na de aanslagen van 11 september 2001 omschreef Saudi-Arabië-kenner en expert in internationaal terrorisme Stephen Schwartz het belang van het wahhabisme voor het internationaal terrorisme als volgt: "Bin Laden is een wahhabi. De zelfmoordenaars in Israël zijn wahhabi's. De Egyptische partners van Bin Laden die in extase raakten toen ze in Luxor helemaal onder het bloed raakten van de buitenlandse toeristen die ze aan stukken kerfden, zijn wahhabi's. Hetzelfde geldt voor de Algerijnse terroristen die mensen vermoorden voor weezinwekkende zondes als het bezit van een filmcamera of het lezen van niet strak religieuze kranten. De guerrilla's in Kasjmir die zoveel mogelijk Hindoes willen vermoorden, zijn ook wahhabi's. (...) Ook de Taliban in Afghanistan praktiseren een variant van het wahhabisme"⁸⁰.

---

⁷⁸ Voor de enorm omvangrijke evidentie terzake, zie bijvoorbeeld het speciale rapport in *The Financial Times* van 29 november 2001. Zie ook Napoleoni, L., 2003, *Modern Jihad. Tracing the Dollars Behind the Terror Networks*, Londen, Pluto Press.

⁷⁹ We gaan in deze monografie niet in op Pakistan, het land dat op termijn misschien wel als het gevaarlijkste land ter wereld mag beschouwd worden. De fanatieke clerus die daar de dienst uitmaakt, heeft de vernietiging van de staat India nog altijd hoog op de agenda staan. Gegeven de beschikbaarheid van nucleaire wapens in zowel Pakistan als India zou een fundamentalistische machtsovername in Islamabad tot een heuse nachtmerrie voor de hele wereld kunnen leiden.

⁸⁰ Stephen Schwarz in *The Spectator*, 22 september 2001, p. 12-13.

Toen bleek dat niet minder dan vijftien van de achttien kapers op 11 september 2001 de Saudische nationaliteit droegen én het wahhabistische geloof aankleefden, beseftte George W. Bush maar al te goed dat zijn visie op en relatie met Saudi-Arabië dringend moest worden herzien. Hoewel er al geruime tijd rapporten van die strekking circuleerden in Washington⁸¹, kon niemand er nu nog naast kijken: het op het eerste gezicht zo rustige en stabiele Saudi-Arabië was in werkelijkheid verworpen tot een broeinest van actief fundamentalistisch islamisme. Een fundamentalisme dat niet alleen ijverde voor de omverwerping van de corrupte en als niet-islamitisch ervaren Saud-monarchie, maar ook gekenmerkt werd door een diepgeworteld en fanatiek anti-Amerikanisme (vooral omdat de heersende elite haar machtspositie te danken heeft aan de Amerikaanse bescherming). De Amerikanen (en de Britten) vreesden dat een groep aanhangers van het wahhabisme – vol haat tegenover het christendom, het jodendom en het Westen in het algemeen – wel eens de macht in Saudi-Arabië zou kunnen overnemen.

II.f. De Truman-erfenis

Indien dat Saudi-Arabisch doemscenario werkelijkheid zou worden, zouden de gevolgen niet te overzien zijn, vooral op de wereldwijde oliemarkt.

Laten we eens teruggaan naar de vroege lente van 2002 en uitgaan van de hypothese dat er in Riyad een machtswissel dreigde waarbij een fundamentalistisch bestuur met duidelijke Al Qaeda-sympathieën het bestuur van het land in handen zou nemen. Wel, dat zou erop neerkomen dat 45% van de oliereserves in de wereld, en dan nog het makkelijkst en goedkoopst ontginbare gedeelte van de wereldoliereserves, in handen zou komen van regimes die radicaal anti-Amerikaans zijn (zie tabel 4)⁸². Niet zo'n fraai perspectief, ook al omdat in de landen met de tweede en derde grootste olievoorraden – het Iran van de ayatollahs en het Irak van Saddam Hoessein – de haat tegenover de VS al even dominant was.

---

⁸¹ En daarbuiten. Willy Claes bevestigde aan de auteur dat hij al tijdens zijn ambtsperiode als secretaris-generaal van de Navo in het begin van de jaren negentig rapporten onder ogen kreeg die wezen op het precare karakter van de stabiliteit van Saudi-Arabië.

⁸² Rekent men ook nog eens de reserves van Koeweit en de Verenigde Arabische Emiraten – twee landen die bijna onmogelijk onder de invloed van Saudi-Arabië, Iran en Irak uit kunnen – mee, dan gaat het in deze discussie over ruim 60% van de wereldoliereserves.

George W. Bush en de Britse premier Tony Blair probeerden de wereld met alle mogelijke middelen ervan te overtuigen dat het oliethema nauwelijks een invloed uitoefende op het beleid ten aanzien van Irak. In werkelijkheid speelde die factor wel degelijk een grote rol. Onderminister van Defensie Paul Wolfowitz had zich tijdens zijn hele loopbaan – zowel in de academische wereld als in de actieve politiek – beziggehouden met de machts(on)evenwichten in het Midden-Oosten. Je moet geen specialist zijn om te weten dat olie daarin een prominente rol speelt, en dat was ook zo in de analyse van Wolfowitz⁸³.

De Bush-critici vonden het onaanvaardbaar dat olie een rol speelde in de politiek-militaire strategie ten aanzien van Irak en de rest van het Midden-Oosten. Dit is een zeer discutabele houding. Want zowel het *verextremiseerde* Saudi-Arabië, het Irak van Saddam Hoessein als het Iran van de ayatollahs zouden nooit één seconde aarzelen om het oliewapen te gebruiken als ze daarmee de Amerikaanse en westerse belangen schade zouden kunnen toebrengen, ook als dat ten koste zou gaan van de eigen bevolking. Zo'n situatie voorkomen is in die analyse een legitieme drijfveer tot actie.

Dat betekent echter nog niet dat – zoals sommigen graag laten uitschijnen – de Bush-administratie Irak alleen maar binnenviel om de Amerikaanse olielobby, of toch minstens bepaalde onderdelen daarvan⁸⁴, een plezier te doen. Het is overigens zeer opmerkelijk dat de propagandisten van die samenzweringstheorieën nooit verduidelijken waarom de Franse regering te allen prijze een Amerikaans-Britse invasie in Irak wilde voorkomen. Zoals we verderop zullen aangeven, was het politiek zo nobel ogende Franse verzet tegen de militaire plannen vooral ingegeven door de belangen van het Franse olieconcern Total.

Eigenlijk is het Amerikaanse beleid ten aanzien van de wereldwijde oliebevoorrading heel rechtlijnig. In tegenstelling tot wat critici ons graag willen laten geloven komt het er voor de Amerikanen *niet* op aan om de olietoevoer naar hun land – en liefst tegen redelijke prijzen – veilig te stellen. De VS voert trouwens in vergelijking met Europa, Japan en de rest van Azië relatief gezien minder olie in

---

⁸³ Cfr. de referenties en commentaren in Mann, J., 2004, *op cit.*

⁸⁴ Tot de betere voorbeelden van deze literatuur behoort Everest, L., 2004, *Oil, Power and Empire. Iraq and the U.S. Global Agenda*, Monroe, Maine, Common Courage Press.

uit het Midden-Oosten (zie tabel 5). De diverse Amerikaanse regeringen proberen wél al meer dan een halve eeuw te vermijden dat vijandige machten al te grote zeggenschap verwerven over de strategische olievoorraden.

Al sinds het presidentschap van Harry Truman (de periode 1945-53) geldt het adagium dat de VS nooit een vijandige machtsgreep op de strategische olievoorraden zal tolereren. Dat blijkt duidelijk uit documenten van de National Security Council in Washington die onlangs zijn vrijgegeven⁸⁵. Het was er de Truman-administratie niet om te doen de olievelden in het Midden-Oosten te beschermen tegen een mogelijke sovjetinvasie. En dat de olie uit het Midden-Oosten ononderbroken naar de VS en het Westen zou blijven stromen, was ook niet bepaald Trumans hoofdbekommernis. Truman wilde wél beletten dat, als de sovjets inderdaad de controle zouden verwerven over grote delen van het Midden-Oosten, zij de oliebronnen daar niet meer zouden exploiteren en op die manier de VS in een onaanvaardbare afhankelijkheidspositie manoeuvreren. De opvolgers van Truman bleven zonder uitzondering trouw aan die doctrine. Zelfs de erg pacifistische president Jimmy Carter. In zijn 'State of the Union' van 21 januari 1980 verklaarde Carter: "Elke poging van een vreemde mogendheid (*"outside force"*) om controle te verwerven over het gebied van de Perzische Golf zal worden beschouwd als een aanval op de vitale belangen van de Verenigde Staten. En de VS zal die met alle mogelijke middelen tegengaan, inclusief militaire tussenkomst"⁸⁶.

---

⁸⁵ Meer bepaald gaat het hier om het document NSC26/2 uit 1949 waar de auteur inzage kon van hebben in het kantoor van Sibley Telhami van de universiteit van Maryland.

⁸⁶ Jimmy Carter zoals geciteerd in Mann, J., 2004, *op cit*, p. 88.

Tabel 5: Midden-Oosten als olieleverancier

Alle cijfers in miljoen vaten, per dag

	<u>Totale import</u>	<u>Import uit Midden-Oosten (1)</u>
Verenigde Staten	12,2	2,5 (20%)
Europa	11,0	3,1 (28%)
Japan	5,3	4,2 (79%)

Bron: BP Statistical Review of World Energy, juni 2004.

(1) Tussen haakjes staat het procentuele aandeel van de olie-import uit het Midden-Oosten in de totale olie-import van de betrokken regio.

De Bush-administratie was ervan overtuigd dat het Irak van Saddam Hoessein, het Iran van de ayatollahs en de mogelijke machtsovername in Saudi-Arabië door extremistische fundamentalisten voor een gevaarlijke cocktail hadden gezorgd. Een situatie ook die grote parallellen vertoonde met de gevaren die de Truman-administratie een halve eeuw eerder zag opdoemen in het Midden-Oosten (al waren zijn tegenspelers toen de sovjets).

In ieder geval, de Bush-administratie had redenen genoeg om Saddam Hoessein via een militaire actie te elimineren. Het oliethema vormde niet meer dan een bijkomende impuls.

II.g. 'Beurre' op het hoofd

De regering-Bush had vijf redenen voor haar interventie in Irak:

- * de onhoudbaarheid van de internationale toestand in en rond Irak;
- * het mandaat van de Verenigde Naties;
- * het verlangen om democratie en vrijheid uit te dragen naar Irak en de rest van het Midden-Oosten;
- * het gevaar voor de verspreiding van massavernietigingswapens;
- * het oliegegeven.

Wie ernstig nadenkt over deze vijf elementen, heeft nog altijd het recht om gekant te blijven tegen het Amerikaanse militaire optreden. Maar volhouden – zoals de *die-hard-Bush-bashers* doen – dat de militaire interventie niet meer dan een absurde, zinloze daad was van een op wraak beluste gek, George W. Bush, is minder ernstig.

De Amerikaanse president sloot uiteindelijk een coalitie met, onder meer, de Britse, Italiaanse, Spaanse en Poolse regeringsleiders. Maar in zijn pogingen om ook de rest van de wereld te overtuigen van de noodzaak aan een militaire campagne tegen Saddam Hoessein, ging hij niet altijd even beredeneerd tewerk. De houding van Bush stond, net zoals die van zijn minister van Defensie Donald Rumsfeld en zijn nationaal veiligheidsadviseur Condoleezza Rice, bol van onbehouwen arrogantie. Iedereen die zich ook maar een beetje kritisch opstelde tegenover de standpunten van de Bush-administratie, werd automatisch gekapitteld als anti-Amerikaans en pro-Saddam. Op die manier zette George W. Bush enorm veel kwaad bloed. Precies door dat attitudeprobleem werd een op zich behoorlijk verdedigbaar dossier nagenoeg onverkoopbaar.

Hoewel de *Bush-bashers* de Amerikaanse president maar al te graag met alle zonden Israëls beladen, gaat het niet op om George W. Bush *alleen* verantwoordelijk te stellen voor de Irak-crisis. Het loont in dat verband de moeite om eens nader in te gaan waarom vooral China, Rusland, Duitsland en Frankrijk gekant waren tegen het Amerikaanse optreden in Irak.

* De Chinese autoriteiten verwachten dat hun land – allicht terecht – op lange termijn zal uitgroeien tot dé supermacht van de wereld, een rol die nu nog is weggelegd voor de Verenigde Staten. Alles wat de VS in de problemen brengt – zowel op politiek, militair als economisch vlak – is in de ogen van de Chinese elite mooi meegenomen. Zulke problemen kunnen er alleen maar voor zorgen dat China sneller doorstoot naar de *pole*-positie op het wereldtoneel. China gaf in de aanloop naar de militaire acties tegen Irak nèt voldoende tegengas: ze maakten het de Amerikanen en hun bondgenoten een beetje moeilijk – zonder dat er van al te flagrante oppositie sprake was. Zoals ook blijkt uit de touwtrekkerij in verband met Taiwan acht de Chinese elite zich nog niet rijp en sterk genoeg om nu al een harde confrontatie met de Amerikanen aan te gaan. Voorts speculeerden de Chinezen erop – een correcte inschatting, zo blijkt achteraf – dat de Irak-crisis de Amerikanen meer bloed, tranen en geld zou kosten dan aanvankelijk gedacht.

* Het optreden van de Russische president Vladimir Poetin vertoonde heel wat gelijkenissen met de houding van de Chinezen: Poetin deed wat vervelend, maar dreef de discussie met de Amerikanen nooit op de spits. Voor de Russen speelde

er vanzelfsprekend nog een bijkomend element: als belangrijke olieproducent en olie-exporteur lopen ze niet meteen warm voor een al te dominante positie van de Amerikanen in het olierijke Midden-Oosten (zeg maar: de Truman-filosofie *in reverse*). Tegelijk creëerde de algemene focus op Irak voor Poetin en zijn omgeving een unieke gelegenheid om er in Tsjetsjenië, "een land dat vol zit met moslimfundamentalisten", met de vuile voeten door te gaan. En dat gebeurde ook effectief.

Zowel de Chinese als de Russische elite beschouwt trouwens zowel het moslimfundamentalisme als de Verenigde Staten als de grootste vijand op het wereldwijde politiek-militaire schaakbord. "Strijd, oorlogen en conflicten tussen onze vijanden zijn onze grootste bondgenoten,"⁸⁷ verklaarde Jozef Stalin in 1925. Dat principe wordt anno 2004 nog steeds gehuldigd.

* Kon de regering-Bush nog wel leven met de oppositie van China en Rusland, dan keek ze heel anders aan tegen het weerwerk van de Duitsers en – meer nog – de Fransen. De Duitse kanselier Gerhard Schröder greep de Irak-crisis zonder scrupules aan om de verkiezingen van 2002 in de Bondsrepubliek op de valreep naar zich toe te halen. Hij flirtte daarbij met de limieten van het aanvaardbare om de Amerikaans-Duitse relaties niet blijvend te hypothekeren. Maar in de maanden na de verkiezingen herzag Schröder in alle stilte zijn standpunten. Achter de schermen speelde de groene minister van Buitenlandse Zaken Joschka Fischer een erg belangrijke rol in de hersteloperatie⁸⁸.

Veel luidruchtiger en extremer dan de oppositie van Schröder en de Duitsers was die van de Franse president Jacques Chirac en zijn minister van Buitenlandse Zaken Dominique de Villepin. Onmiddellijk na 11 september blokletterde de Franse krant 'Le Monde' nog: '*Nous sommes tous Américains!*' Die solidariteit zou echter van korte duur zijn. Veel meer dan met ethische bevlogenheid of bezorgdheid over de internationale veiligheid en rechtvaardigheid, had de Franse oppositie tegenover Bush te maken met frustratie en economische belangen. Frustratie, omdat de Irakese crisis en de onmogelijkheid voor de Fransen om de Amerikanen tegen te houden, de Franse elite nog maar eens met de neus op

---

⁸⁷ Stalin zoals geciteerd in Pipes, R., 2003, *Communism*, New York, Random House, p. 74.

⁸⁸ Voor een scherpe analyse van het Duitse beleid ten aanzien van Irak en de Amerikanen, zie Vinocour, J., 2004, "Unlikely Expressions of Support for Bush", *International Herald Tribune*, 8 juni.

haar vergane glorie drukte. Parijs meet zich nog altijd graag het *air* van een politieke en economische grootmacht aan en verwijst daarbij naar zijn historisch en cultureel erfgoed. Maar in deze 21ste eeuw, tegenover landen als de VS, China, Rusland en andere India's, is Frankrijk niet meer dan een mogendheid van tweede garnituur⁸⁹. Neen, de rabiate oppositie tegen het voornemen van de Amerikanen om via een militaire ingreep komaf te maken met het regime van Saddam Hoessein, was vooral ingegeven door economische belangen. En die vallen in hoge mate samen met de agenda van het Franse topconcern Total⁹⁰.

Total⁹¹ stond in de lente van 2003 op het punt om enkele grote oliecontracten af te sluiten met het regime van Saddam Hoessein. Chirac en De Villepin wilden het pokerspel tussen de VS, de Verenigde Naties en Saddam Hoessein net zolang rekken tot de Total-schaapjes zich op het droge bevonden. De Amerikaanse regering, zeker niet ongevoelig voor de belangen van de Amerikaanse olie-industrie, wou dat Franse spelletje onder geen beding meespelen. En dus kwam het tot een zware politieke confrontatie, waarbij de Fransen onvermijdelijk aan het kortste eind trokken. Bovendien maakte Dominique de Villepin zich voor de internationale politieke gemeenschap zo goed als onmogelijk toen hij openlijk weigerde om te antwoorden op de vraag of hij de Amerikanen graag in het Irakese zand zou zien bijten. Begin 2004 probeerden president Chirac en zijn eerste minister Jean-Pierre Raffarin het Franse internationale imago weer wat bij te spijkeren door De Villepin te verwijderen op Buitenlandse Zaken.

Opmerkelijk is dat de Franse hypocrisie tegenover de Irak-oorlog in die dagen de regerende elite oversteeg. Zo vond de voorganger van De Villepin op Buitenlandse

---

⁸⁹ Hoe de Fransen proberen om via de Europese constructie de Franse *grandeur* te herwinnen, staat beschreven in Van Overtveldt, J., 2003, *De Euroscheppers. Macht en Manipulatie achter de Euro*, Kapellen, Pelckmans.

⁹⁰ De hiernavolgende paragraaf is gebaseerd op bronnen binnen de Verenigde Naties in New York en binnen het hoofdkwartier van Total in Parijs. Twee gewezen ministers van Buitenlandse Zaken van ons land, Willy Claes en Mark Eyskens, bevestigden aan de auteur het hier gebrachte relaas.

⁹¹ In de wereldwijde rangschikking van ondernemingen naar kapitalisatiewaarde bezet Total in 2004 de 22ste plaats. Onder de niet-Amerikaanse bedrijven posteert het zich op de 8ste plaats. Wanneer echter gemeten naar omzet moet Total met zijn jaaromzet van 127 miljard dollar slechts zes andere spelers laten voorgaan (tussen haakjes de jaaromzet in miljard dollar): Wal Mart Stores (256), Exxon Mobil (237), BP (233), Shell (202), Toyota (151) en General Electric (134). Het Franse Total is dus het 4de grootste olieconcern van de wereld. Voor al deze gegevens, zie de Financial Times van 27 mei 2004.

Zaken, de socialist Hubert Vedrine, bij het verschijnen van Bill Clintons biografie *My Life* nauwelijks woorden om aan te geven hoezeer hij de vorige Amerikaanse president een groot politicus en een bijzonder aardige man vond – in tegenstelling tot George W. Bush. "Clinton slaagde als president op alle niveaus," aldus Vedrine, "en lukte erin om de Amerikaanse hypermacht geliefd en verleidelijk te maken". Nochtans had diezelfde Vedrine enkele jaren eerder bijzonder scherp afgegeven op het Amerika van Bill Clinton. Hij vond het een land dat zich koesterde in "onaanvaardbaar unilateralisme" en dat door de verenigde krachten van de andere landen moest worden tegengewerkt⁹².

II.h. Post-nasseriaanse frustratie

De Amerikaanse operaties in Afghanistan en vooral in Irak bezorgden George W. Bush en zijn onmiddellijke omgeving de reputatie een bende fanatici te zijn. Politici die er omwille van een bizarre mengelmoes van persoonlijke en ideologische motieven niet voor terugdeinzen om de hele wereld in een helse spiraal van moordend geweld onder te dompelen. Bovendien staat het voor de *Bush-bashers* buiten kijf dat het gevoerde beleid absoluut geen zoden aan de dijk zet in de strijd tegen het terrorisme en het streven naar meer vrijheid en democratie in de wereld. Integendeel.

De argumentatie die we daarnet hebben ontwikkeld, geeft een veel genuanceerder beeld van zowel de drijfveren van de Bush-administratie als de mate waarin het gevoerde beleid nu al dan niet als een debacle moet worden gezien. Het zijn nuancerings die vandaag volstrekt politiek incorrect zijn. Tegelijk weerhielden die nuancerings ons er niet van om op diverse punten kritiek te geven op het beleid van George W. Bush en zijn team. De meest fundamentele kritiek hebben we echter opgespaard voor het laatst: de kritiek dat de Bush-administratie nog steeds geen ernstige poging heeft ondernomen om los te komen van de dictatoriale, repressieve regimes in het Midden-Oosten.

---

⁹² De citaten uit deze paragraaf komen uit de International Herald Tribune van 29 juni 2004.

Volgens de inschatting van Freedom House is het Midden-Oosten nog steeds de meest onvrije regio op deze aardbol. Dat er in het Irak van Saddam Hoessein geen enkele zinvolle vorm van politieke en persoonlijke vrijheid bestond, zal zelfs de meest fervente Bush-tegenstander vandaag niet meer ontkennen. Hetzelfde geldt voor andere uitgesproken anti-Amerikaanse regimes: Iran, Syrië en Libië. Maar ook stevige en jarenlange bondgenoten van Washington, zoals Saudi-Arabië, Egypte en Jordanië, zijn in hetzelfde bedje ziek⁹³. Al die landen vertonen dezelfde maatschappelijke karakteristieken: een acuut gebrek aan vrijheid en democratie, een stagnerende of inkrimpende economie⁹⁴, een alles wegkankerende corruptie⁹⁵, een verlamme staatsbureaucratie, een gebrek aan opleiding voor brede lagen van de bevolking, een diep ingewortelde slachtoffermentaliteit die elke vorm van kritisch zelfonderzoek in de weg staat⁹⁶, en de systematische uitsluiting van vrouwen uit belangrijke maatschappelijke discussies en functies.

Al een halve eeuw krijgt de Arabische wereld grandioze beloftes en rooskleurige perspectieven voorgeschoteld die echter steevast uitmonden in ontgoochelingen, frustraties en mislukkingen. De schuld voor dat fiasco ligt, aldus de leidende Arabische elite, steevast bij de buitenwereld, en dan vooral het Westen en de Amerikanen. Dit hypocriete verhaal heeft Jan Modaal in de Arabische wereld nu al zo vaak te horen gekregen dat je het hem moeilijk kwalijk kunt nemen als hij het vandaag ook effectief gelooft.

---

⁹³ Een opmerkelijke uitzondering op deze regel is Koeweit, waar na de verdrijving van Saddams troepen in 1991 de emir en zijn gevolg, onder druk van de Amerikanen en gelouterd door de Irakese bezetting, een aanvang maakten met reële democratisering en liberalisering. Anno 2004 blijkt dat, zeker naar de normen van het Midden-Oosten, behoorlijk goed te werken. Het was Tamara Cofman Wittes van het Brookings Institution in Washington die de auteur wees op deze specifieke positie van Koeweit.

⁹⁴ Zie hieromtrent bijvoorbeeld Nolan, M. & Pack, H., 2004, "Islam, Globalization, and Economic Performance in the Middle East", Washington, Institute for International Economics, International Economy Policy Briefs, juni.

⁹⁵ Volgens prins Bandar Bin Sultan, de jarenlange Saudische ambassadeur in Washington, mag er mee gerekend worden dat van de 400 miljard dollar die sedert de jaren 1970 in zijn land aan modernisering van het land gespendeerd werd, minstens 50 miljard "afgeleid" werd naar privé-vetpotten. (International Herald Tribune, 28 juni 2004).

⁹⁶ Heel typerend voor deze mentaliteit was dat onmiddellijk na de aanslagen van 11 september in de Arabische wereld het gerucht de ronde deed – een gerucht dat al snel de status van absolute waarheid bereikte – dat niet Arabische terroristen maar wel de Mossad, de geheime dienst van Israël, achter de aanslagen zat.

Die halve eeuw van mislukkingen nam een aanvang in 1954, met de machtsovername in Egypte door Gamal Abdel-Nasser. Met zijn socialistisch en seculier pan-Arabisme werkte Nasser in die dagen inspirerend voor jonge, opkomende leidersfiguren zoals Saddam Hoessein in Irak, Moammar Khadaffi in Libië, Yasser Arafat onder de Palestijnen en Hafez Assad in Syrië. In contrast met de periode 1880-1945, toen de Arabische wereld redelijk vrij en welvarend was, zorgde het nasserisme op het gebied van democratie en sociaal-economische evolutie alleen maar voor verval en achteruitgang. De legers van ruim 200 miljoen Arabieren beten constant in het zand wanneer ze moesten optornen tegen de troepen van Israël, een land dat enkele miljoen inwoners telt. De argumentatie dat vooral de Amerikaanse steun Israël zo sterk heeft gemaakt, is typerend voor de diep ingewortelde slachtoffermentaliteit van de Arabische wereld. Tot een goed eind in de jaren tachtig immers konden de Arabische landen op royale steun rekenen van de Sovjet-Unie, in die dagen de militaire evenknie van de Verenigde Staten. In plaats van constructieve oplossingen mogelijk te maken, droeg de olierijkdom van het Midden-Oosten in de voorbije dertig jaar alleen maar bij tot maatschappelijke catastrofes.

De doorsnee Arabische samenleving biedt vandaag nauwelijks perspectieven, zeker aan jongeren. Deskundigen van de Verenigde Naties verwachten trouwens de komende jaren een ware bevolkingsexplosie in het Midden-Oosten. Tegen 2020 zal de bevolking er met 50% à 60% aangroeien, tot ongeveer 400 miljoen mensen. En in nagenoeg alle belangrijke landen van de regio zal de mediaanleeftijd tegen 2020 onder de dertig jaar zakken. Dat is een weinig hoopvolle voorspelling. Want het zijn net de jongeren in de Arabische samenleving die de regimes die hun nauwelijks perspectieven bieden identificeren met Amerikaanse invloed en macht. "Zolang autoritaire leiders zoals Hosni Moebarak van Egypte en kroonprins Abdullah van Saudi-Arabië met veel eerbetoon worden ontvangen in Washington en Crawford – het Texaanse plaatsje waar Bush een ranch heeft – weerklinkt doorheen de Arabische wereld het verkeerde signaal"⁹⁷.

---

⁹⁷ Ray Takeyh van de National Defense University en Nikolas Gvosdev van het Nixon Center in de International Herald Tribune van 9 juni 2004.

Tenzij er snel een stevige omslag komt in het beleid van de Amerikaanse regering – wie ook de volgende bewoner van het Witte Huis mag worden – dreigt de fors aanzwellende groep jongeren in het Midden-Oosten steeds meer in de ban van het anti-Amerikanisme en het islamitische fundamentalisme te geraken. Immers, nagenoeg alle regimes uit de regio voeden vandaag dat anti-Amerikanisme. Voor de regimes in Teheran, Damascus en Tripoli ligt die houding voor de hand. De politieke leiders daar laten geen enkele gelegenheid voorbijgaan om de haat tegenover de Verenigde Staten wakker te houden. Voor westers gezinde regimes, zoals dat van president Moebarak in Egypte en de Saud-monarchie in Saudi-Arabië, ligt het anti-Amerikanisme veel subtieler. Deze pro-westerse regimes grijpen niet echt in tegen de anti-Amerikaanse gevoelens binnen de maatschappij omdat ze een welkome bliksemafleider zijn voor de grote binnenlandse problemen (waar ze trouwens zelf in belangrijke mate de oorzaak van zijn)⁹⁸. Volgens diezelfde logica hebben de huidige Arabische regimes er ook geen enkel belang bij dat het Israëliësch-Palestijnse probleem opgelost raakt. Het zou de aandacht die de Arabische massa vandaag voor dat conflict heeft, alleen maar verplaatsen naar de binnenlandse mistoestanden. Aan het partnerschap met die landen kleeft voor de Amerikanen dus een duidelijke tweeslachtigheid.

Dit openlijke en subtiel gestimuleerde anti-Amerikanisme heeft de voorbije jaren een weg gevonden naar de moskee en de islam. De heersende elites beseffen immers maar al te goed dat de bevolking zo gefrustreerd is dat ze wel een uitlaatklep móét hebben⁹⁹. Om die uitlaatklep nog enigszins onder controle te houden, duwen de dictators van het Midden-Oosten eigenhandig de oppositie in de richting van moskee en godsdienst. Echte politieke oppositie tolereren ze niet, want die is te gevaarlijk voor het eigen voortbestaan. Aangezien almaar meer jongeren ontevreden zijn over de maatschappij waarin zij moeten opgroeien, kan het nauwelijks verbazing wekken dat ze zich des te enthousiaster tonen over de in de moskee verkondigde boodschap. Vooral als die boodschap scherp en revolutionair klinkt. Diezelfde jongeren zijn er zich wellicht minder van bewust dat de oproertaal in de moskeeën de heersende elites in hun eigen land ondersteunt.

---

⁹⁸ Zie hieromtrent ook Rubin, B., 2002, "The Real Roots of Arab Anti-Americanism", *Foreign Affairs*, november/december.

⁹⁹ In een land als Saudi-Arabië is, zoals eerder reeds toegelicht, de staatsorganisatie van dien aard dat de moskee en het godsdienstige gebeuren sowieso van een grote autonomie genieten.

Dat neemt niet weg dat in Egypte en Saudi-Arabië steeds meer mensen ervan overtuigd zijn dat alleen een radicale breuk met de huidige politieke situatie, en met de eindeloze reeks mislukkingen en vernederingen uit het verleden, tot beterschap kan leiden. In het beleid van Caïro en Riyad huist met andere woorden een grote interne contradictie. Een tegenstelling die op termijn wel eens noodlottige gevolgen zou kunnen hebben. Maar daarvan zijn de heersende elites zich vandaag nog niet bewust.

II.i. Het Algerije-syndroom

Alles wijst erop dat deze *extremisering* nog heviger zal worden, tenzij er in de landen van het Midden-Oosten mogelijkheden ontstaan voor andersoortige oppositie. En hier moeten de Amerikanen – en het Westen in het algemeen – rekening houden met een ander probleem, namelijk het 'Algerije-syndroom'. Het begrip geeft aan dat het niet volstaat om nieuwe grondwetten te schrijven en vrije verkiezingen te organiseren om een gediversifieerd politiek landschap vorm te geven en zodoende tot meer politieke vrijheid en democratie te komen.

In Algerije dreigden in 1991 de eerste redelijk vrije verkiezingen de islamitische fundamentalisten aan de macht te brengen. Gesteund door het Westen stak het Algerijnse leger daar een stokje voor. Het resultaat: een burgeroorlog die intussen aan vele tienduizenden Algerijnen het leven heeft gekost.

De patstelling voor de Amerikanen en hun medestanders bestaat erin dat zij als het ware moeten kiezen tussen de cholera en de pest. De huidige regimes in het Midden-Oosten weten dat westerse dilemma trouwens méér dan handig te bespelen. Zij houden voortdurend voor dat de enige democratiserings- en liberaliseringsweg die niet naar moslimextremisme leidt, de weg is die zij aangeven, namelijk die van de gecontroleerde vrijmaking. In werkelijkheid komt er met die benadering echter helemaal niets in huis van democratie en vrijheid¹⁰⁰. Meer nog, het weinig geloofwaardige karakter van de minimalistische hervormingen die de regimes in Caïro en Riyad doorvoeren – en die dan nog heel vaak worden teruggeschroefd – maken dat de jongeren er steeds meer van overtuigd raken dat de enige echte verandering alleen maar uit de moskee kan komen. Zodra de

---

¹⁰⁰ Zie hieromtrent ook Brumberg, D., 2003, "Liberalization Versus Democracy: Understanding Arab Political Reform", Washington, Carnegie Endowment for International Peace, working paper no. 37.

Amerikanen of andere westerlingen kritiek uiten op bepaalde ontwikkelingen, kan Caïro of Riyad verwijzen naar de toestand in Algerije om de kritiek in de kiem te smoren¹⁰¹. In diezelfde context willen we nog eens verwijzen naar het democratiseringsproces in Irak. Het Westen moet er zich immers bewust van zijn dat geen enkele van de regimes in het Midden-Oosten – of het nu om Iran gaat, Saudi-Arabië of Egypte – zit te wachten op het welslagen van de democratie in Irak. Zulk een ontwikkeling zou immers meteen een geweldige, bijkomende bom leggen onder de al zo fragiele legitimiteit van hun eigen binnenlandse machtspositie.

George W. Bush was van alle Amerikaanse presidenten zonder twijfel degene die het meest luidruchtig heeft gehamerd op het belang van meer democratie en vrijheid in het Midden-Oosten. Maar hem verantwoordelijk stellen voor de patstelling waarin de Amerikaanse of westerse politiek zich vandaag ten aanzien van de Arabische wereld bevindt, is onheus. Bush en zijn omgeving mogen er wel niet van uitgaan dat de verkiezingen alle problemen in Irak zullen oplossen. Een degelijke grondwet leidt niet tot “liberale politieke en economische instituties”¹⁰² – zoals William Odom en Robert Dujarric het zo mooi formuleren – maar is er de resultante van. Het gaat dan om zaken als respect voor eigendom, het bestaan van een gerespecteerde rechtsstaat en duidelijke limieten betreffende de macht van de overheid. De geschiedenis heeft geleerd dat vrije verkiezingen in landen waar deze instituties niet of onvoldoende bestaan, nooit tot slijtvaste democratie en structurele sociaal-economische vooruitgang kunnen leiden. Binnen het bestek van deze monografie kunnen we de noodzaak aan en de concrete inhoud van deze liberale politieke en economische instituties onmogelijk behandelen. Het moet echter duidelijk zijn dat geen enkel land in het Midden-Oosten – ook het huidige Irak niet – de test van het zelfs maar embryonale bestaan van dergelijke instituties met succes kan doorstaan. Maar ook hier weer luidt de vraag of dat de schuld is van George W. Bush, en van Bush alleen.

---

¹⁰¹ Zo konden de reactionaire regimes die als Amerikaanse bondgenoten in het Midden-Oosten gelden zonder al te grote moeilijkheden een lovenswaardig initiatief als het in december 2002 gelanceerde Middle East Partnership Initiative grotendeels naar hun hand zetten. Zie hieromtrent Cofman Wittes, T., 2004, “The Promise of Arab Liberalism”, Policy Review, Brookings Institution, juli.

¹⁰² Odom, W.E. & Dujarric, R., 2004, *America's Inadvertent Empire*, New Haven, Yale University Press, p. 12.

BESLUIT

De documentaire film *Fahrenheit 9/11* van Michael Moore symboliseert vandaag het verzet tegen, en de afkeer voor George W. Bush. Inpikkend op de eenzijdige berichtgeving over de Amerikaanse president in Europa, wierp Derk Jan Eppink in De Standaard het volgende op: "Op het filmfestival van Cannes kreeg Moore de hoofdprijs voor zijn anti-Bushfilm. Ik vraag me af of hij die prijs ook had gekregen als hij bijvoorbeeld met dezelfde ijver een film had gemaakt over alle schandalen waarin Franse presidenten zijn beland"¹⁰³. Diezelfde auteur verwijst ook naar een ander aspect van de hypocrisie rond Bush en Moore: "Ook (in Nederland) worden Michael Moore en *Fahrenheit 9/11* geprezen door progressieve columnisten en programmamakers. Toen echter regisseur Theo Van Gogh voor zijn film over de moord op Fortuyn beelden opvroeg bij de NOS en Vara waren noch de staatsomroep noch de socialistische omroep bereid ze te leveren. NOS en Vara hadden meegedaan aan het demoniseren van Fortuyn en ze werden daar liever niet aan herinnerd"¹⁰⁴.

Wie *Fahrenheit 9/11* zag en alleen maar op basis van deze vernuftig gemaakte documentaire een mening vormt over (het beleid van) George W. Bush, kan moeilijk anders dan concluderen dat deze *films à papa* misschien wel aardig voor de dag kwam als gouverneur van de staat Texas, maar als president van het machtigste land ter wereld best zo snel mogelijk van het toneel verdwijnt¹⁰⁵. Deze Moore-impresie sluit nagenoeg naadloos aan op de visie die de populaire media nu al maandenlang over het presidentschap van George W. Bush opdissen.

---

¹⁰³ Eppink, D.J., 2004, *op cit.*

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ We willen hier niet al te diep ingaan op de geloofwaardigheid van het Moore-document. Het is wel merkwaardig vast te stellen dat Moore, hoewel aanwezig in Boston, geweigerd werd als spreker op de Democratische Conventie van juli 2004 in datzelfde Boston waar het duo Kerry-Edwards definitief bevestigd werden als de uitdagers voor Bush-Cheney. Dat Moore heel zware kritiek op Bush heeft, kan onmogelijk de reden voor die weigering geweest zijn, want vele andere sprekers op die Conventie probeerden zeer intensief George W. Bush, zijn omgeving en hun beleid in de fijnst mogelijke spaandertjes te hakken. Ook zeer opmerkenswaardig is dat Paul Krugman, de *Bush-basher par excellence* die prominent figureerde in het eerste deel van deze monografie, uiteindelijk ook concludeert dat *Fahrenheit 9/11* "een tendentieuze en misleidende film" is (Krugman in de International Herald Tribune van 3 juli 2004).

Alleen een toppublicatie als het Britse weekblad *The Economist* toonde de moed en het inzicht om die quasi-consensus rond Bush jr. als 'de baarljikje duivel en het vleesgeworden toppunt van idiotie' te doorbreken¹⁰⁶.

Misschien worden we, net zoals *The Economist*, wel mee verbannen naar de intellectuele woestijn. Maar ook deze monografie zet zich af tegen het beeld dat Michael Moore in *Fahrenheit 9/11* van George W. Bush ophing.

Op economisch vlak kon Bush na het doorprikken van de zeepbel van de jaren negentig een Japans scenario – namelijk tien jaar van stagnatie en deflatie – afwenden. Het recept daarvoor: begrotingstekorten. Ook de verwijdering van het Taliban-regime in Afghanistan, de harde aanpak van het Al Qaeda-netwerk en de eliminatie van het Saddam-regime in Irak waren positief. En we legden uit welke rol een land als Frankrijk speelde bij het ontstaan van de zware politieke crisis naar aanleiding van de Irak-oorlog.

Dat er ook grote tekortkomingen zaten in het beleid van de Bush-administratie, hebben we eveneens uitvoerig uitgelegd. Merkwaardig genoeg tonen de dwangmatige *Bush-bashers* weinig aandacht voor de tekortkomingen die wij belangrijk vinden. Zo voerden we aan dat de Bush-administratie in haar strijd tegen het internationale fundamentalistische terrorisme te weinig aandacht besteedde aan het probleem dat de repressieve partners in het Midden-Oosten vertegenwoordigen – vooral Saudi-Arabië en Egypte. Het beleid van die 'partnerlanden' is maatschappelijk volledig uitzichtloos, want economisch inefficiënt, sociaal onrechtvaardig en politiek zeer ondemocratisch. Gelijk welke Amerikaanse president die de misschien wel belangrijkste voedingsbodem voor het anti-Amerikanisme in de Arabische wereld en voor het internationale terrorisme over het algemeen wil wegnemen, zal er eerst voor moeten zorgen dat deze 'partners' hun koers grondig veranderen.

Ook op het gebied van economisch beleid sloeg de Bush-administratie geregeld de bal mis. De begrotingstekorten mogen dan al een positieve rol hebben gespeeld bij het doden van het deflatiebeest, toch leek het erop dat Bush en zijn economische medewerkers de begrotingstekorten ongeremd lieten escaleren. George W. Bush liet ook na om het Amerikaanse energiebeleid grondig bij te

---

¹⁰⁶ In zijn nummer van 28 augustus 2004 bracht *The Economist* een omstandige analyse van het beleid van George W. Bush.

sturen. Wellicht nog contraproductiever waren de ingrepen van de Bush-administratie die zowel het protectionisme als de niet altijd even zinvolle *re-reguleringsinitiatieven* aanzwengelden. Allemaal zaken die op termijn het groeipotentieel van de Amerikaanse economie wel eens aan banden zouden kunnen leggen. En hoe hoger dat groeipotentieel, hoe succesvoller de Amerikanen zullen kunnen afrekenen met wat we hier gemakkelijks halve *Bin Laden & co* zullen noemen. Een begrip dat verwijst naar het internationaal fundamentalistisch terrorisme dat erop is gericht om de VS van zijn sokkel te halen als grootste wereldmacht.

Zonder voldoende economische dynamiek kan de VS de strijd tegen Bin Laden & co onmogelijk winnen. Die strijd kost niet alleen handenvol geld, er is ook veel wilskracht nodig om hem te winnen. Om die wil te kunnen blijven opbrengen, moeten de basiskenmerken van het Amerikaanse model en van de westerse samenleving in het algemeen – vrijheid en gelijkheid, politieke democratie, verdraagzaamheid, rijkdom en welvaart en cultureel dynamisme – onverkort intact blijven. Een absoluut noodzakelijke voorwaarde daartoe is dat de economie veerkrachtig en groei-intensief is en blijft. De strategen achter het internationale fundamentalistische terrorisme weten zeer goed dat als ze die basiskenmerken van het westerse model niet echt aan het wankelen kunnen brengen, zij het uiteindelijk toch zullen moeten afleggen.

Naarmate het westerse model blijf geeft van veerkracht en dynamische weerstand zal immers, zo leert de geschiedenis van alle messianistische bewegingen, het fanatisme en de gedrevenheid van het internationaal fundamentalistisch terrorisme aan intensiteit inboeten. Het perspectief lijkt vandaag allicht irreëel en er kunnen (en zullen allicht) nog vele aanslagen en dodelijke slachtoffers aan voorafgaan – meer nog: in de nabije toekomst kan de indruk ontstaan dat Al Qaeda & co gewoon niet te stoppen valt – maar het vuur van de heilige oorlog zal op termijn onvermijdelijk minder heftig gaan branden, een fenomeen dat in Egypte al lang bekendstaat als de '*Salafi burnout*'. Het Algerijnse voorbeeld biedt terzake hoopvolle perspectieven. Na jarenlang – bij momenten – krankzinnig geweld, nam de steun die de fundamentalisten onder de brede bevolking genoten de jongste jaren zienderogen af. Dat gegeven, gekoppeld aan een meedogenloze contraterreur vanwege het Algerijnse leger, onthoofdde de jihad in Algerije.

Om die *burnout* van de *jihadisten* in de hand te werken, moet het Westen

ervoor zorgen dat de superioriteit van het eigen model duidelijk naar voren komt uit de sociaal-economische en maatschappelijke prestaties. Tegelijk mag het Westen er niet voor terugdeinzen om op een doortastende, doelgerichte manier geweld te gebruiken. Het komt erop aan onder de terroristen maximale fysieke en materiële schade aan te richten en op een uitgekiende wijze de boodschap van de terreurbewegingen te ondermijnen. Denk in dit verband aan de rol die westerse propagandazenders hebben gespeeld bij de ondermijning van het communisme in Rusland en Oost-Europa. Het Westen heeft méér dan recht op deze aanpak, aangezien het hier om een *asymmetrische* oorlog gaat. Terwijl wij ons, volkomen terecht, aan duidelijke regels moeten houden, ook in situaties van oorlog, leven de terroristen per definitie geen enkele internationale afspraak na. De fundamentalistische terroristen beschouwen hun blinde moordpartijen als normaal en 'goed'. Maar als ze zelf worden opgepakt, willen ze een beroep kunnen doen op alle mogelijke rechtsmiddelen die de westerse staten aanbieden. Het is geen toeval dat het moslimfundamentalisme geen voet aan de grond kreeg in het Syrië van Assad of in de Chinese provincie Xinjiang onder het Mao-regnum. Het is geen toeval dat de Eta zich nauwelijks kon roeren in het Spanje van Franco of dat de Tsjetsjenen zich heel gedwee gedroegen ten tijde van Stalin. Terroristen hebben geen schijn van kans tegen totalitaire regimes. Want die deinzen er – conform de inzichten van Machiavelli en Von Clausewitz – niet voor terug om *massaal én zonder respect voor regels en normen* geweld te gebruiken, waardoor ze de immense nadelen van een asymmetrische oorlogsvoering vermijden.

Hiermee bedoelen we helemaal niet dat het Westen de totalitaire richting moet uitgaan om de oorlog tegen de moslimfundamentalisten te winnen. Neen, ook zonder te raken aan de eigen houding en instellingen kan het Bin Laden & co verslaan. Het komt er alleen op aan om de aanpak zoals we die hierboven hebben beschreven, consistent te handhaven. De onderlinge tegenstellingen en onenigheden binnen de terreurnetwerken zullen dan, zeker als die ook nog eens subtiel worden aangewakkerd door het Westen – ondermijnend gaan werken. Zoals het Algerijnse voorbeeld al enigszins aangeeft, zal de weerzin tegen de dodentol van terroristische acties – zeker als ook biologische, chemische en nucleaire wapens zouden worden gebruikt – ook binnen de eigen biotoop van de terreurbewegingen toenemen. Zelfs Allah zal dat niet kunnen verhinderen.

Vertrekkend vanuit een economische oriëntatie
doet de VKW Denktank aan onderzoekswerk
dat betrekking heeft op
brede maatschappelijke problemen en discussies

VKW Denktank vzw • Sneeuwbeslaan 20, 2610 Antwerpen-Wilrijk